

KRISTI GENKOMST OG KØDETS OPSTANDELSE

Det eskatologiske hos Grundtvig.

Af C. I. Scharling.

Forestillingen om Herrens Komme, Opstandelsen, og det evige Liv skulde, som Guds Herligheds Haab, være Guld-Hjelmen paa alle Christnes Hoved.

(Grundtvig i Indledningen til hans Oversættelse af Irenæus' 5. Bog.)

I Festskriftet til Professor Jens Nørregaard i Anledning af dennes 60 Aars Fødselsdag har Pastor *Paul Seidelin* skrevet en lille Artikel om »Eschatologien i Grundtvigs salmedigtning«. Forf. paapeger heri, i hvor høj Grad det eskatologiske gør sig gældende i Grundtvigs Salmer, navnlig i Salmedigtningen fra 50'erne, og han betoner med Rette, hvor stærkt Grundtvig her adskiller sig fra sin kirkelige Samtid, hvor Eschatologien i paafaldende Grad træder tilbage. Karakteristisk nok er det gennem sit Studium af det nye Testamente, at Pastor Seidelin er blevet opmærksom paa det eskatologiskes Betydning hos Grundtvig. Den nytestamentlige Forskning har nemlig siden Aarhundredsskiftet (med Udgangspunkt i *Albert Schweitzers* og *Joh. Weiss's* Arbejder) i stigende Grad lagt Vægt paa, hvor central en Plads det eskatologiske Fremtidshaab har hos Paulus og Urkristendommen, ja hos Jesus selv, i Modsætning til en tidligere Tids liberale Teologi, der i hele det eskatologiske Tankekompleks var tilbøjelig til at se noget tidsbestemt, fra Jødedommen stammende, saa at sige et Fremmedelement, der ikke har Betydning for Forstaaelsen af selve Evangeliet. Fra den nytestamentlige Forskning har denne Betoning af de eskatologiske Synspunkter øvet stærk Indflydelse paa Dogmatiken, saa at selve Ordet Eskatologi er blevet et Hovedord i den nyeste Teologi, ganske vist i en anden Forstaaelse end den urkristelige (se nedenfor). Det er derfor baade aktuelt og værdifuldt, at Pastor Seidelin har gjort opmærksom paa, hvor betydelig en Plads dette eskatologiske indtager i Grundtvigs Kristendomsforstaaelse.

Naar Afhandlingen dog ikke kan kaldes udtømmende overfor Spørgsmaalet om Eskatologiens Betydning for Grundtvig, saa ligger

det allerede deri, at Forf. bevidst har begrænset sine Undersøgelser til *Sangværket*, medens Spørgsmaalet kræver en bredere Basis i Grundtvigs Skrifter. Spørgsmaalet om, hvordan Grundtvig er kommet til sit eskatologiske Syn, rejses vel tilsidst, men bliver kun kort besvaret. Og endelig maa man savne et Forsøg paa at løse det Problem, der vel er det største i denne Sammenhæng: hvorledes kan det gaa til, at man hos en Mand som Grundtvig, der i saa eminent Grad har sunget om Frelsens Virkeliggørelse her og nu i Menigheden, dog finder det eskatologiske Motiv med dets Henviisning til en kommende Virkeliggørelse af Frelsen saa stærkt fremme? Forf. nævner selv, at Grundtvigs Kirkesalmer er »væsentlig uberørte af det eskatologiske Syn«, og at det »ville være urigtigt at paastaa, at det eskatologiske Syn er blevet den altbeherskende Tanke i Grundtvigs Kristendomsopfattelse«, men nogen Forklaring paa denne Dobbeltthed hos Grundtvig søger han ikke at give, bemærker kun, at »Grundtvig var en frodig Aand og havde altid flere Strengte paa sit Instrument«.

Der er derfor god Grund til at tage Spørgsmaalet om det eskatologiske hos Grundtvig op til nærmere Undersøgelse.

I

Begrebet »det eskatologiske«.

Det er nødvendigt først at bestemme, hvad man mener med Ordet »Eskatologi«. Selve Ordet hænger sammen med det græske Ord *ta eschata*, »de sidste Ting«, og betegner i teologisk Sprogbrug Læren om de sidste Ting, d. v. s. om det, der hører Jordelivets Afslutning til. Dog er det nødvendigt at bestemme Ordets Betydning nøjere. Hvis man, som nogle gør, lader Ordet gælde alt, hvad der ligger udover Jordelivet (saaledes *Martin Kähler*: »Eskatologi omfatter alle Anskuelse, som angaar det menneskelige Livs Udgang, navnlig ogsaa Udsigterne til det, der maatte ligge hinsides det jordiske Livs Ende«), eller taler om en individuel Eskatologi (den enkelte Sjæls Fremtid efter Døden) ved Siden af en universel Eskatologi (gældende hele Menneskeslægten), bliver Ordet saa omfattende, at det mister sin Evne til at karakterisere et bestemt Motiv i den religiøse Verdensanskuelse. I den nyeste Teologi spiller Ordet Eskatologi som nævnt en stor Rolle, men ofte saaledes (f. Eks. hos *Karl Barth* og *Rudolf Bultmann*), at det er løsgjort fra Forbindelsen med Begrebet *Tid* og derfor ikke betegner Begivenheder, der skal foregaa i en nærmere eller fjernere Fremtid, men en Tilstand, der angaar Menne-

skets Eksistens nu og her, i Øjeblikket, ganske bortset fra Tanken paa en fremtidig Verdenskatastrofe; hvert Øjeblik er dybest set »den sidste Time«. Det eskatologiske vil da sige, at Mennesket altid staar overfor den kommende Verden, har intet her at bygge paa; i det Øjeblik, man prisgiver al Sikkerhed og udelukkende lever af Haabet paa Gud, eksisterer man eskatologisk (Bultmann: »Det eskatologiske Budskabs sidste Mening er, at Mennesket *nu* staar i Afgørelsen, at hans Nu altid er sidste Time for ham, i hvilken hans Afgørelse mod Verden, for Gud kræves af ham«). Det er let at se, at Ordet eskatologisk her har faaet en Betydning, der ligger langt borte fra Grundtvigs Tankeverden.

Ordet maa da i denne Undersøgelse begrænses til at betyde Forventningen om en helt ny Tid, der ventes at bryde ind ved Indgriben ovenfra, og som gør Ende paa hele den nuværende Verdenstilstand — enten man saa med de gamle Profeter i Israel tænker sig denne nye Verdensorden udfolde sig her paa Jorden, eller med Senjødedommens Apokalyptikere først venter dens Indtræden efter en Verdenskatastrofe, der gør Ende paa den gamle Jord. Klart finder vi dette eskatologiske hos *Perserne* og *Jøderne*, i Modsætning til *hellenistisk Religion*, hvor Forløsningen bestaar i Sjælens Frigørelse fra den legemlige Verden og Opløftelse til en højere, guddommelig Tilværelse. Hos de første er Blikket rettet *fremad* — Senjødedommen taler om de to »Æoner«, den nærværende og den kommende Verden; i hellenistisk Religion er Blikket rettet *opad*, idet Modsætningen her gælder den himmelske Verden ovenfor den jordiske, legemlige Verden nedentil. Den første Betragtning er væsentlig universalistisk, verdensomspændende, medens den sidste er udpræget individualistisk, idet alt drejer sig om den enkelte Sjæl og dens Forløsning. I den *kristne Religion*, som den historisk har udviklet sig, finder der en Forening af begge Synspunkter Sted, snart med ensidig Vægt paa det første (saaledes i den saakaldte *Kiliasme* med dens Forventning om et Tusindaarsrige her paa Jorden, eller i de apokalyptiske Spekulationer over Tegn og Tider for Herrens Genkomst), snart saaledes, at den eskatologiske Forventning træder helt tilbage i det praktiske Fromhedsliv og kun bliver staaende som et Lærepunkt i Dogmatiken, idet det kristne Haab helt samler sig om Sjælens Overgang til et bedre Liv ved Døden. Hvor staar Grundtvig da i denne Sag?

Samtidens Stilling til det eskatologiske i Grundtvigs Ungdom.

Grundtvig har ikke i sin Samtid kunnet finde mange Tilskyndelser til Fremhævelse af det eskatologiske. Vel havde *Pietismen* under *Speners* Indflydelse vendt Blikket mod de sidste Tider, hvad der kan mærkes i *Brorsons* Salmedigtning; i den indflydelsesrige, af *Pietismen* stærkt paavirkede Teolog *Johann Albrecht Bengel's* kristelige Tænkning spillede de eskatologiske Lærdomme i bibelsk Belysning en stor Rolle. Men i *Rationalismen* traadte alt dette helt tilbage. Det viser baade Tidens Salmesang og Forkyndelse.

Et Gennemsyn af *Evangelisk-kristelig Psalmebog* viser det tydeligt. Vel er *Udødelighedshaabet* her stærkt fremme — det dannede jo sammen med Forsynstroen og Dydskravet de tre Hovedled i den rationalistiske Trosbekendelse. Men det er ikke Menighedens Indgang til Gudsrigets Herlighed ved Herrens Genkomst, men den enkelte Sjæls Overgang til Saligheden ved Døden, der tænkes paa. Det er saaledes ikke det egentlig eskatologiske, der her er Tale om, og Betragtningen er ganske individualistisk, selv om Tanken om at samles med de kære spiller en stor Rolle. Det er Hjemgangen til Himmerig ved Døden, der forventes:

Vor Levetid henrinder fage,
og snart vi høre Dødens Bud.
Saa lad os tælle vore Dage,
og vandre viselig for Gud!
Da gaae vi fro vort sidste Trin,
det fører os til Himlen ind.

(422,3).

Snart vi forlade denne Bolig,
og Graven for os aabner sig;
vor Hedenfart da være rolig,
den trætte Vandrers Hjemfærd lig;
og lad os for dit Ansigt fro
i alle Godes Samfund boe!

(423,4).

Ganske vist er der eet Led af det eskatologiske Drama, der er beholdt, det er Troen paa *Legemets Opstandelse* og den derpaa følgende Dom:

Men herligt Haab vi trøstes ved,
et Haab, som ei kan svige.
For Sielen er en Evighed
i Guds vor Faders Rige.
Og Legemet, som lægges hen,
fremgaar engang til Liv igien
ved Herren Jesum Christum.

(403,2).

Mit Legem gives Graven hen,
det bliver nu til Jord igien;
men herliggiort skal jeg opstaae,
det Løfte tør jeg lide paa.

(412,6).

Men dette er jo ogsaa ganske individualistisk — den enkelte opstaar og stedes for Dommen.

Selv i Afsnittene om *Kristi Himmelfart* og *Kristi Regering* er Tanken om Herrens Genkomst paa den yderste Dag ganske tilbage-
trædende. Jeg ved egentlig kun to Steder at nævne, hvor Jesu Gen-
komst omtales:

Og jeg engang skal see den Dag,
da Frelseren vil komme;
da han sin Faders Velbehag
forkynde vil de Fromme.
Og da jeg Over-Englens Røst
skal uden Rædsel høre;
og Jesus, som mig har forløst,
vil mig til Himlen føre.

(174,2).

Det lyder, som et Tordenslag,
det Budskab, Jesu! om din Dag,
da du i Almagt kommer!
Af Graven du fremkalder mig.
Ak! da jeg stædes skal for dig,
for dig, al Jordens Dommer.

(426,1).

Men heller ikke her er det Herlighedsriget, der bryder frem;
Tanken drejes jo straks hen til den enkeltes Dom og Frelse.

Evangelisk-kristelig Psalmebogs Syn kan samles i dette Vers:

For Graven vi ei grue,
med Trøst og Haab vi hilse den;
og fro vi Døden skue,
som vor Befrier og vor Ven.
Vort Legem kun adlyder
Forkrænkeliigheds Bud,
men Sielen høit sig fryder
blandt Aanderne hos Gud.
Og naar hiin Time kommer,
da Støvet kaldes frem,
med Jesu Christ, vor Dommer,
vi gaae til Fredens Hjem.

(185,3).

Det forholder sig paa samme Maade med Tidens *Prædiken*. Vi kan som Eksempel tage de Prædikener, holdt i Frue Kirke i København, som Stiftsprovst *H. G. Clausen*, en af de alvorligste og redeligste blandt Rationalismens Præster, udgav i Aarene 1800—1805. Ogsaa her lægges der den stærkeste Vægt paa Udødelighedstroen: »Vi troe, vi haabe en lyksalig Evighed ved Tidens Ende, en højere Bestemmelse for vor udødelige Sjæl, end den, der herved kan op-

naaes«. Til at kunne dø med Glæde udfordres fast Tro paa vor Udødelighed, og at vi »bortfjerne alt skrækkende af vor Forestilling om Døden. Vänner eder hellere til at betragte den under behagelige, Fortrolighed og Tillid opvækkende Billeder«. »O Menneske! Hvad er du stor ved Troen paa din Udødelighed«. Men det eskatologiske træder ganske tilbage; Kristi Genkomst og Herlighedsrigets Frembrud ved Tidernes Ende omtales ikke; ved den enkeltes Død sker Indgangen i Fuldendelsen. »Døden er da ikke noget, som afbryder eders Tilværelse; den er et Middel til at fortsætte den«. Om den døende hedder det: »Han opholder sig endnu kun faa Øjeblikke paa denne Jord, for at overgive den det Støv, som den tilhører; hans Sjæl iler forud hen i den højere Tilværelse, der venter ham«. Selv den Enkelthed i det eskatologiske Fremtidssyn, som vi fandt i Evangelisk-kristelig Psalmebog, Troen paa Legemets Opstandelse, synes hos Clausen helt forsvundet.

I den *romantiske Religiositet*, Modstykket til Tidens »Fornuftskristendom«, hvis Hovedrepræsentanter i den tyske Romantik er *Schleiermacher* og *Novalis*, og som vi herhjemme kan møde i *Schack-Staffeldts* Digte, i *Oehlenschlägers* »Aarets Evangelium«, i *Ingemanns* Ungdomsdigtning og i *Sibberns* »Gabrielis Breve«, er det eskatologiske Motiv i endnu højere Grad end i Rationalismen ude af Synskredsen. I sine berømte »Reden über die Religion« henlægger *Schleiermacher* den religiøse Oplevelse helt til det nuværende Øjeblik. Religion er for ham en umiddelbar Forening med det Uendelige, med Gud; allerede nu opleves Saligheden i Hjertets Grebthed af det Evige — Evigheden er her paa Jorden i den fromme Oplevelse. »I den fromme Oplevelses Øjeblik er Sjælen mere sænket i Øjeblikket end vendt mod Fremtiden«; »midt i Endeligheden at være eet med det Uendelige og at være evig i hvert Øjeblik, det er Religionens Udødelighed«. En Genklang heraf har vi hos *Sibbern* i *Gabrielis Breve*: »Det kommer egentlig an paa, at man allerede her lever i den udødelige Leven; thi saa lever man ogsaa for den. Den, der først lever for det, som hverken Rusten kan fortære eller Møllene æde, han lever frisk og frejdig og fri, og lever en udødelig Leven«. I *Novalis'* »Aandelige Sange« drejer alt sig om Døden som Indgang til Livet, Sjælens Hjemgang til Faderen; ogsaa her er der intet af et eskatologisk Islæt. At der i *romantisk Filosofi* (*Schelling*) er noget, der kan have ledet Grundtvig i eskatologisk Retning, skal senere omtales.

I dansk Prædiken fra Aarhundredets Begyndelse lød der dog eet Sted en Forkyndelse, der — uden egentlig at bryde med Rationalismen — peger frem mod en ny Tid: *I. P. Mynsters* bekendte »Spjelle-

rup-Prædikener« (udgivet af ham selv i 1810—11). Man kunde vente her at finde en anden Stilling til det eskatologiske, og helt bliver man ikke skuffet. I en Prædiken paa Kristi Himmelfartsdag, »En Christens Udsigt i Himlen«, hedder det: Den hellige Skrift lærer, »at skiøndt Kiød og Blod ikke kan arve Guds Rige, skal dog Sielen ikke ligesom flagre om uden Skikkelse, men atter klædes i et Legeme, uforkrænkeligt, herligt, himmelsk; og skiøndt den lærer, at Jorden med alle Gierninger derpaa skal fortæres, at Himlene skulle ældes og forgaae, taler den tillige om en ny Himmel og en ny Jord«. Og i en anden Prædiken, »Om Længselen efter det Fuldkomne«, siger han: »Hvo vil nægte, at dette er en christelig Lære, at i Tidernes Fylde skal der fremgaae noget Nyt, herligere end Alt, hvad Øiet saae eller hvad Øret hørte — — Hvo vil nægte, at denne Lære er nøie indflettet i Alt, hvad Christendommen ellers lærer«. Mynster nærer aabenbart Betænelighed ved Forsøgene paa at gøre sig nærmere Forestillinger om den eskatologiske Fremtid: »Vel har denne Lære ogsaa været misbrugt, som alt, hvad der er helligt og ypperligt, vel have der været mange, som udgave deres Formodninger, endog deres daarlige Drømme for Vished, og derved anstiftede alle slags Forvirring«. Men de sidste Ting har dog altsaa beskæftiget Mynsters Tanker, hvilket ogsaa fremgaaer af to Digte (i det af ham selv udgivne 3. Bind af hans »Blandede Skrifter«), »De Christnes Forventelse« (fra 1804) og »Den yderste Dag. Et Fragment« (fra 1809). Nogen central Plads har det eskatologiske dog ikke indtaget i Mynsters Forkyndelse, heller ikke i senere Tider.

Alt i alt maa man altsaa sige, at Grundtvig staar mærkeligt ene i sin Samtid, naar han, som vi skal se, vinder frem til en levende Forventning af Kristi Genkomst og Kødets Opstandelse.

III

Grundtvigs Blik vendes fremad i Haab for Danmark og Norden.

Grundtvigs oprindelige religiøse Indstilling er uden eskatologisk Islæt. At dette var Tilfældet, saalænge han delte Tidens almindelige Fornuftkristendom, er efter det, der ovenfor er sagt om denne, selvfølgelig. Han deler Troen paa Sjælens Udødelighed: »Den frydfulde Tanke, jeg skal leve, naar jeg dør, den skal være min kraftige Trøst i alle de Rystelser, som forestaa« (Dagbog 1806, Udv. Skr. I 95). Ved Døden venter han at gaa ind til Livets evige Maal: »Frimodig skal Jeg høre din Røst, naar Du ved Døden kalder mig bort fra denne

usle Jord til Forening med Dig og alle Hellige« (Dagbog 8. Sept. 1806). Her er intet eskatologisk Udsyn.

Dette bliver ikke anderledes, da han kommer under Paavirkning af *Romantiken*. Det ser vi i Afhandlingen »Om Religion og Liturgie« (fra Sept. 1806). Religion bestemmer han her som »det Endeliges Samfund med det Uendelige«; dens Opgave er at »hæve os ei blot øiebliklig over Tilværelsen, men til Beskuelse af en evig Eksistens uden for og over samme«; den er »den guddommelige Kraft, der hæver Mennesket over alle Jordens Omgivelser til det Høieste, Oversandselige — — den gyldne Kiæde i Jupiters Haand, der skal løfte Jorden til Himlen«. Stadig tales der om, at Mennesket skal løftes op, hæves over det Endelige og Jordiske. Den kirkelige Liturgis forskellige Led har alle den Hensigt at løfte os op over »Tilværelsen«; saaledes hedder det om Salmesangen: »Høit over Jorden maa vi opløftes, og et Glimt af det evige Liv maa svæve forbi vort mod Himlen stirrende Øie«. Det vil med andre Ord sige, at Grundtvigs Blik paa det Tidspunkt er vendt opad, ikke fremad; Betragtningen er rent individualistisk, uden noget Udsyn mod Historiens Fuldendelse og Menneskeslægtens evige Fremtid.

Men fra omkring 1808 sker der her en Ændring hos Grundtvig — maaske under Indtrykket af de store historiske Begivenheder, der ramte Danmark; hans Betagelse af »Asadramaet« i den nordiske Mytologi har vel ogsaa virket med (jfr. nedenfor S. 23 ff.). Hans Syn er ikke længere individualistisk; hans Opmærksomhed gribes af Fædrelandet, af Norden, af Historien. Selvom dette Udsyn mod Fremtiden og Haab om en helt ny Tid ikke er i egentlig Forstand eskatologisk, er det dog betydningsfuldt ogsaa for vort Emne at følge dets Udvikling hos Grundtvig, fordi det hjælper til Forstaelsen af, hvorledes han ogsaa i sit kristelige Haab bevæger sig fra en rent individualistisk Udødelighedstro til Forventning om Kristi Genkomst og Herlighedsrigets Oprettelse ved Tidens Ende.

Fremsynet over Danmark begynder ganske vist ikke som et *Haab*, men som en *Dom*. Havde han i sine Prædikener paa Langeland holdt Dom over de enkeltes Syndeliv, saa ser han nu hele Slægten ile frem mod den store Dom: »Paa Randen af det bundløse Svælg, mod hvilket Tidsalderen blind fremhaster, der vil jeg stande, jeg vil udspænde for den sit eget Billede, og ved Siden vil jeg stille to luende Blus: Herrens Ord og de forbigangne Tidens Vidnesbyrd« (Fortalen til »Nytårsnat«, 1810). »Maskeradeballet i Danmark« er jo i Virkeligheden et apokalyptisk Syn af Fædrelandets Undergang; og det er med Mistvivl i Røsten, at han skriver til *Molbech*, der havde fundet hans Syn i »Maskeradeballet« altfor sort:

O, tror du, Kraften vaagne kan
og stolt forny de gamle Dage,
at Solen har for Danmarks Land
en varig Straale end tilbage:
da deel med mig din søde Tro.

Angsten for Danmarks Undergang kan endnu længe gøre sig gældende hos Grundtvig. Men alt imens vokser *det* op, som han selv kalder sit »urimelige Haab« for Danmark, ja, for hele Norden. Vi møder dette Fremsyn allerede i Digtet »Julefesten« (fra Dec. 1809):

End er ei kommen den liflige Vaar,
Saga har spaaet: den kommer;
aldrig hun sveg, og de løbende Aar
hente den herlige Sommer;
Noreg og Gauter og Dana, de tre
eje en Moder tilsammen:
hende skal Fremtiden jublende se
favne de trende med Gammen,

og i »Idunna« (udg. i Dec. 1810) har vi Digtet om Jørgen Sorterup, der slutter:

Men naar Dannemark engang
vaagner af sin lange Dvale,
atter tone skal din Sang,
Kæmpeskjald! i høje Sale.
Glæd dig, Skjald! Den Stund er nær:
Baal nedstyrtet, Herren vinder,
alt sig hvæsser Danmarks Sværd,
Hjertet higer, Gud det finder.

Der ligger heri ikke blot et almindeligt menneskeligt Haab om en bedre Fremtid for Folk og Fædreland. Der ligger et *Skjaldesyn* bag, en profetisk Inspiration, der fører Tanken hen paa de gamle Profeter i Israel, naar de varslede om Fremtiden for deres Folk, om den messianske Fremtid. At Grundtvig selv har følt det saadan, kan vi se af Indledningsdigtet »Til Fædrenelandet« i »Helligtrekongerslyset« (Jan. 1814), hvor han siger (med Henblik dels paa »Maske-radeballet«, dels paa de Fremtidssyner om en ny Tid for Tvillingeriget, som han havde kundgjort i det lille Flyveskrift »Til Fædrenelandet om dets Tarv og Fare«, udsendt i Juli 1813):

O, hør den Skjald,	var dig paa Baar,
hvis tunge Kald	hans Moder død
det blev at spaa,	i Kjortel rød!
hvad grant han saae:	O, hør den Skjald,
dit Knald og Fald,	hvis gode Kald
hvis første Syn,	det blev at spaa,
ved Himlens Lyn,	hvad grant han saae:
i Ungdoms Aar,	fra dybe Fald

dig reist af Gud,
saa høi og prud;
hvis sidste Syn,
ved Himlens Lyn,
i Manddoms Aar,

var dig paa Fjeld,
forløst fra Hel,
og klædt i Maar,
ja, pyntet ud
som Herrens Brud.

Hans Forkyndelse af den frydefulde Fremtid, der forestaar, faar derfor en højstemt Karakter, der minder om de gamle Profeter. Saaledes i Digtet »Historien« (i »Kvædlinger«):

Naar da med dem, som end i Tiden sove,
vi sjunge høit paa Daners gamle Mark:
Dig, store Gud! for Miskundhed vi love,
da løfter høit igien sig Herrens Ark,
da heiser Juul sit Kongeflag ved Kjøge,
da synger sødt den liden Fugl i Bøge,
da sjunger Svanen over Isefjord.

Men det er ikke blot i Formen, at Grundtvigs Forventninger og Spaadomme om Danmarks Fremtid minder om de gamle Profeter. Ligesom de har ogsaa han knyttet dette Haab til en *Omsindelse* hos Folket, en Omvendelse til Gud. Det gaar gennem al Grundtvigs Tale i disse Aar, ikke mindst i »Helligtrekongerslyset«, der beretter om, hvorledes Grundtvig i Januar 1814, før Kielerfreden, sætter sig i Spidsen for den Skare Studenter, der er rede til at tilbyde Kong Frederik deres Tjeneste i Kampen mod Fjenden. Fortalen til det lille Skrift, dateret 10. Jan. 1814, begynder saaledes: »Hvad der har rørt sig i mit Inderste under de Farer, som nu enstund have truet Fædrelandet, og under de bange Forventninger, som nedtrykte dets Venner, det har jeg kundgjort i den liden Bog til Fædrelandet om dets Tarv og Fare. Jeg sagde, hvad jeg vidste, at dets egentlige Nød var ikke den udvortes Trængsel, men den indvortes Sløvhed og Ugudelighed, at dets egentlige Fare ei var at opsluges af en ublu Nabo, men at nedkalde Herrens strenge Domme over sig. Jeg sagde det frit, at kun en uskrømtet Omvendelse til Gud og hans Christus kunde frelse Folket timelig og evig — — Det var altid min Mening, at naar udvortes Fjender fremstormede, naar Dannemark vaandede sig i en Dødskamp, da og da først var den beleilige Tid og Frelsens Dag, først da vilde hvert alvorligt Sind oplades for Guds Ord, for dets Tugt og Trøst«. Hvor nært hans Tro og Haab om Danmark er beslægtet med det egentlige eskatologiske Haab, viser disse Ord: »Jeg forkyndte og aabenbart mit visse Haab, at hvor stor en Tugtelse der end maatte behøves, hvor mange Trængselsdage der end maatte henskride, saa skulde dog Nordens Tvilling gienfødes til et helligt Liv i Gud, saa skulde hans Kirke igien blomstre i vore Landemærker,

saa skulde med Fædrenes Tro dog Fædrenes Kraft og Dyder vende tilbage, saa skulde dog Norden skinne som et Nordlys i Verdens Vinternat, i den sidste lange Vinter, som endog Hedenolds Skjalde i Nord saae gange forud for den store Smeltning og den evige Vaar«. Og han fortsætter med tydeligt Henblik paa den kristelige Forventning om Herrens Genkomst: »Os er det ikke givet at vide Tiden eller Stunden, hvilke Faderen haver sat i sin egen Magt, rolig skal vi bie efter Herren, trøstige gjøre vor beskikkede Gierning, men stadelig agte paa Tidernes Tegn, altid rede til at opstaae og møde Herren, naar Han kommer. Det har jeg gjort, som et skrøbeligt Menneske det formaaer ved Guds Kraft og Fred i Christo Jesu«.

Netop det, som Grundtvig ved den Lejlighed oplevede med disse Studenter, som afgav et højtideligt Løfte om at vove Liv og Blod for Fædrelandet i fuld Vished om, at »dette er umuligt uden fast og levende Tro paa den levende Gud og Tillid til ham«, har underbygget hans Haab for Danmarks Fremtid, som han selv sammesteds siger: »I de sidste Dage, mellem Dine boglærde Sønner, er mit Haab om Din Gienfødelse blevet til Vished«.

Men den ny Tid bliver ikke blot Genstand for Grundtvigs Forventning: i Inspirationens Øjeblikke kan han gribe den som *allerede kommen*.

Vi har et Eksempel derpaa allerede fra 1814, hvor Haabet for Norge og Norges Kirke, efter Skuffelsen ved Freden i Kiel, paany mægtigt har grebet Grundtvig ved Efterretninger, han har faaet fra sine norske Venner. Han skriver da til *Stenersen* (19. Okt. 1814): »Hvi skulde jeg fortie, hvad jeg seer, i Hersleb og Dem det visse, usvigelige Pant paa at Herren den Miskundelige vil besøge sit Folk mellem Klipperne — — Klippesøn! Klippebørn alle som vente Forløsning, opløfter eders Hoveder, thi den stunder til«. Han vil ikke dømme dem, der i Trængselstiderne, da »Guds Ord ligesom havde mistet sin Tunge«, og Højskolerne »arbejdede paa at udbrede Mørkets og Satans Rige«, kunde blive mismodige og forsagte. »Men nu, hvem vil nu mismodig klage? nu, da Herren kommer, ja da han alt vandrer synlig med os, om og vore Øine holdes til, saa vi kiende ham ikke. — Ja, Kvinden har født, vor Herres Jesu Christi Kirke haver født en Søn, som skal beherske Hedningerne med et Jernspir — — Ja, Kiære! er det for eder at klage, I, hvem Herren satte til at fostre Ham Hyrden efter sit Hjerte, til under Jubeltoner at nedlægge Grundstenen til Capellet paa Dovre?«

Endnu tydeligere kommer denne inspirationsgrebne Vished om den nye Tid, som allerede er i Frembrud, frem i Digtet »Paaske-

Lilien« fra 1816, her paa det mere personlige Omraade. Paaskelilien er et Varsel om den nye Tid:

Du forkynder mig en Vaar,
ja et helligt Jubel-Aar,
som hver ædel Blomst af Døde
skal forklaret igienføde.

Han er forberedt paa ikke hernede at opleve den nye Dag:

Kan vi her ei Dagen naae,
da det Døde skal opstaae,
nu, saa gaae vi glade heden,
og staae herlig op i Eden.

Men saa bryder han af:

Dog, hvad siger jeg! opnaae?
Har ei jeg den Dag opnaaet!
Er, som en Kiærminde blaa,
ikke Dødt i mig opstaaet!
Kalder Danmark mig ei Skjald,
lytter til mit Tonefald!
Har ei Saga laant mig Tunge,
saa og jeg som Fugl kan sjunge!

Saadanne inspirerede Øjeblikke er imidlertid i disse Aar stadig blevet afbrudt af mørke Tider. Men det er brudt frem paany — saaledes, som det hele hans Liv igennem var hans aandelige Lod, atter og atter at maatte kæmpe sig frem gennem Mørke til Lys.

Et saadant Haab, baade for Folkeliv og Kirke, saa vist, at han allerede griber dets Opfyldelse, er det, der bærer »Nyaarsmorgen«:

O, nu faae vi Sommer,
o, nu har vi Dag!
Nu voxer der Blommer
paa Fjeld og paa Tag!
Nu voxer der Palmer,
som Rosmer paa Straal
Nu klinge der Psalmer
hvor Leerne gaae!
Nu synger det Døde!
Nu blomstrer det Øde!
Nu Bjergene springe med Fryd!¹⁾

Ja, Herren i Naade
til Dannemark saae!
Det blev os til Baade
at bie derpaa!
Skjøn Havfru paa Tilje!
Nu hørdes din Bøn,
Han fremmed din Vilje,
som raader i Løn!
Nu til dine Strande
kom Helligdoms Vande:
kom Pison, Hiddekel og Phrat!²⁾

¹⁾ Sprogligt er Formerne »vokse« og »klinge« her at forstaa ikke som Konjunktiv (som et Ønske), men — trods Formen — som Indikativ, om den indtraadte Tilstand, hvad Versets sidste Linier viser (Mynster siger paa samme Maade i en Prædiken, cit. ovenst. S. 13, »vel have der været mange, som ...«).

²⁾ Tre af de fire Floder, som, efter 1. Moseb. 2, 10, udgik fra Edens Have og vandede hele Jorden.

Vi har set, hvorledes Grundtvigs Blik i denne Aarrække har vendt sig *fremad*, i Forventning om en snart frembrydende herlig Fremtid for Folk og Kirke, lige til han i en mægtig Inspiration griber den som allerede indtruffet. Der er heri givet et Slags psykologisk Grundlag for Grundtvigs Fremsyn mod Lysets endelige Sejr, mod Kristi Genkomst og Gudsrigets Fuldendelse. Spørgsmaalet bliver nu, hvorledes det staar med dette i egentlig Forstand eskatologiske i Grundtvigs Tale og Sang i disse Aar.

IV

Det egentlig eskatologiske hos Grundtvig i Aarene før 1825.

Naar man gennemgaar de ca. 100 Salmer og Salmefragmenter, der i den nye Udgave af »Sangværket«¹⁾ henføres til Tiden før 1825, lægger man Mærke til, at de eskatologiske Forventninger indtager en tilbagetrædende Plads. Ganske vist omtales Legemets Opstandelse flere Gange, saaledes i Gendigtningen af *Prudentius'* Salme »Hold op med at sørge og klage« (fra 1810):

Det Lig som du jorder og gemmer
maa livløst henligge en Stund
men atter sig reise de Lemmer
alt efter saa stakket et Blund.

Ja snart skal fortærede Bytte
udkræves af Ormes Haand
opreises skal nedfaldne Hytte,
besøges igen af sin Aand,

(Sangv. III, 11).

eller i en Salme fra 1811(?):

Med Sjæl og Legem faar han Deel
i dig o Jesu, faar dig heel
og naar henraadnet er hans Krop
da stiger den forklaret op,
og Mennesket er atter eet,
og Skabningen er eet med det
og Gud er Alleting i Alle.

(Sangv. III, 27).

Men for at finde Herrens Genkomst og Opstandelsen paa den yderste Dag i fuld Salmetone, maa vi helt frem til 1822 til Digtet »Ved min Moders Grav«, hvor Grundtvig mindes, hvorledes hans Mor, da han var lille, »indprentede mig Livets Haab«:

¹⁾ Henvisningerne med Romertal gælder Bindene i den nye Udgave, hvor der ikke er tilføjet gl. Udg.

»Min Frelser lever, og jeg véd, skal jeg ham se med Glæde!«
 han vil til Støv nedtræde, O! dybt det Ord du printed ind
 hvor dybt end Ormetand mig bed, paa Modersmaal i Barnesind,

og saa fortsætter han med de Vers, han siden har uddraget af Digtet til en selvstændig Salme:

Det Livets Ord jeg bygger paa,
 trods Orme, Vind og Vove:
 af Muld skal Dødnings opstaa
 og Frelseren højlove,
 naar Luren drøner saa i Sky,
 at Stjærner falde, Bjærge fly.

Naar Herren under Hovedguld
 fra Himlen aabenbares,
 for i sit hele Helgenkuld
 paa Jorden at forklares,
 alt, hvad med ham var ét i Aand,
 opstaaer i Lysets Klædebon.

(Poet. Skr. V, 27).

Men vi har andre Vidnesbyrd om, at Grundtvig — navnlig i de for Europa saa bevægede og skæbnessvangre Aar 1812—14 — har været stærkt optaget af Tanker om den eskatologiske Fremtid.

Allerede i Slutningen af 1811 kommer dette frem i et Digt »Til G. Bechmann« (»Sandsigeren« 1811, Nr. 48). Præsten *H. G. Bechmann* havde i »Sandsigeren« for 6. Nov. 1811 skrevet en apokalyptisk Allegori, »Tidernes Tegn. En Drøm«, hvori han skildrede, hvorledes Mørkets Magter stormer ind i en Domkirke og overvælder Menighedens heden, som er forsamlet der. Grundtvig tager vel tildels Afstand fra Bechmanns Syn, men stiller sig dog i Hovedsagen ved Bechmanns Side (hvem han i »Kvædlinger«, hvor Digtet blev optrykt, kalder »en af de faa danske Præster, som i dette Aarhundrede har talt Sandheds Sprog om den hartad uddøde Christendom«). Bechmann har i sin Allegori ladet Hoben, der tumler ind i Domkirken, vælte Lysene paa Alteret og træde dem i Støvet. Grundtvig vil ikke tro, at det ondes Magt kan gaa saa vidt:

Vi lige let kan begge skue feil,
 vi skue begge i et dunkelt Spejl,
 men visselig kan end paa mangel Maade
 til Christi Priis sig løse Tidens Gaade.
 O hør engang, hvordan i Norrigs Fjelde
 heel sære Røster røre sig med Vælde,
 hvo veed om ei i Norden dennegang
 udbryde skal hin store Paakesang!
 See hvor de sysle hist bag Hav i Vest!
 Hvad om de renses til en Paaskefest!

Men saa slutter han:

O *Bechman!* Begge vi det tro saa vist,
 at først, naar Himlens Kræfter sig mon røre,
 frembryde skal den sande Morgenrøde,
 og Christus heel opstaaende fra de Døde.

Naar han indgange vil i Brudesal,
ved dybe Midnat eller Hanegal,
det veed vi ei, det bør os ei at vide,
men det vi veed, at vi med ham skal lide,
om vi med ham vil dele Tronens Glands,
om vi af ham vil tage Ærens Krands.

Den Maade, hvorpaa Grundtvig her prøver at tyde Tidernes Tegn og — med al Reservation — sætter dem i Forbindelse med Forventningen om Herrens Genkomst, giver sig endnu tydeligere til Kende i det lille Skrift »En mærkelig Spaadom, ogsaa om Danmark« (Febr. 1814), i hvilket Grundtvig offentliggjorde et gammelt Haandskrift, som han havde fundet mellem sin Faders Papirer. Den ukendte Forfatter behandler deri de apokalyptiske Profetier i Daniels Bog og Johannes' Aabenbaring og finder dem opfyldt i Frederik den Anden af Preussen. Grundtvig mener, at disse Spaadomme peger hen paa Napoleon, uden at han dog vil tolke det hele om een Mand; »jeg mener, at Dyret er Frankrigs Aand i det Hele, og at om ogsaa Napoleon skulde være ulyksalig nok til at stride aabenbar mod Guds Sandhed og Kirke, saa er der dog endnu een end større og grueligere Strid tilbage om et Par Hundrede Aar, hvor det er rimeligt, at Frankrig vil udspille sin ulyksalige Rolle«. Det lille Skrift gav Anledning til H. C. Ørsteds voldsomme Angreb paa Grundtvig i »Dansk Litteratur-Tidende«, og i sit Svar herpaa, »Hvem er den falske Prophet«, faar Grundtvig Lejlighed til nærmere at forklare sit Syn paa de bibelske Profetier. »Ogsaa jeg,« siger han her, »kan tænke fejl og bekiender det jo, men at en stor Trængsel og Seier er nær, det er saa vist, som at der er en Gud i Himlen, saa vist, som at Guds Tjenere skjældes for falske Profeter. At ikke alle Spaadomme endnu i den vil legemlig fuldkommes, det siger jeg, fordi jeg troer der endnu er et længere Tidsrum til Dagens Ende, om jeg tænker fejl maa Tiden vise.«

Grundtvig har i disse Aar været stærkt optaget af Johannes' Aabenbaring; allerede fra 1810 foreligger en Gendigtning af Aabenbaringsbogens første otte Kapitler fra hans Haand. Det er især de saakaldte »Menighedsbreve« i Kap. 2—3, der har optaget Grundtvig; de har været Grundlag for hans Forventning om de syv Folkemigheders heder, der skal følge hinanden gennem Historiens Løb, og af hvilke han mener, at den sjette er den nordiske Menighed, medens den syvende endnu er forestaaende; derefter skal Enden komme. Dette Syn, der senere faar sin fulde digteriske Udformning i »Kristenhedens Syvstjerne«, udvikles første Gang af Grundtvig i 1814 i Landemodetalen i Maribo: »Om Udsigterne for Christi Kirke«. Han

siger her: »Vi lever i Verdens Alderdom, og mange Gange vil Kirken visselig ikke synke og reise sig, før den store Dag kommer, da Himlene sammensvøbes, Jorden udglødes i den store Smelteovn og renses til en Bolig for de Retfærdige og Guds evige Tabernakel. Ja, det er, hvad alle Forfædrene have ahnet, det er den sjette Menighed, som nu skal opstaae, den Menighed, som fører Navnet Broderkærlighed [Philadelphia, jfr. Joh. Aab. 3, 7 flg.]. — — — Det er da Kirkens Udsigter, at den snart skal opreises over Daners Mark — at den igjen vil synke, og endnu engang opreises, men kort, ventelig mellem Norges Klipper, og naar den da atter synker, da kommer Enden, da maa den komme« (Udv. Skr. III, 57).

Endelig er der nogle *Prædikener* fra Aarene 1814—15, som viser, hvor stærkt Grundtvig netop da har været optaget af Tanken om Kristi Genkomst. I sin Prædiken til 2. Juledag 1814 taler han om, hvad Ihukommelsen af den hellige Stefanus og de andre Hellige betyder. Han taler om de vanskelige Tider med Ondskab, Fristelse og Trængsel, der efter Profeters og Apostles troværdige Spaadomme maa forventes i Verdens Alderdom; »os er det ikke givet at vide Tiden eller Stunden, men det kan vi se og føle, at de Dage stunde til og komme hastelig«. Da skal Ihukommelsen af de forrige Dage give os »Trøst i Vaande, Lys i Mørke, Olie i vore Lamper, saa de kan med klare Luer straale Frelseren i Møde, naar han aabenbares, som en Brudgom af Himlen at hjemføre sin trolovede, sin dyrekøbte Brud til sin Faders Hus, ja, samle sin helliggjorte Menighed til evig Højtidsglæde«. I en Prædiken til Mariæ Bebudelsesdag 1815 med Temaet: »De som bebude ere en stor Hær« minder han om, at hvad de gamle Profeter har forkyndt om Kristi første Komme, er gaet i Opfyldelse; derfor skal vi betænke, at de ogsaa har bebudet »hans anden Tilkommelse med Kraft og Herlighed, bebudet Guds Børns herlige Frihed, som skal aabenbares med ham«. Vel er det saa, at »ej Fred og Velsignelse, men Trængsel og Jammer og stor Ødelæggelse bebuder den nærværende Tid«; men »Herren kommer! det vil vi daglig gentage for os selv og for den Slægt, som vokser op. — — Skulde vi da ej opleve Dagen, da Lyset atter opgaar og Lovsangen klinger, skulde vi hensove, før vi se Guds Herlighed, o, saa er der jo dog een Bebudelse, som ikke skuffer: vi skal se ham selv i Herlighed, og naar Støvet er forklaret, indgaa med ham i Himlens Brudehus til evig Fryd og Glæde«. Ogsaa i Anden Juledags Prædiken 1815 kommer de eskatologiske Toner frem — her tales der om, at Herrens Genkomst betyder Død og Undergang for Ordets Fjender («Herren lader lyne, og I forsvinde som Blaar, der fortæres i Ilden»),

medens vi maa kalde det »Evangeliets Fylde«, naar Uretfærdighedens Verden hensmelter og Guds Rige kommer med Herlighed.

Disse tre Prædikener er af Grundtvig udgivet i hans »Bibelske Prædikener« 1816. Men Prædikenen til 1. Sønd. i Advent 1814, der har Titlen »Herren kommer«, har han udgivet lige efter at have holdt den. Ogsaa her taler han om, at det er den sidste Time: »vi have ej længere Vidnesbyrd behov, om at vi nærme os de sidste Dage, thi aldrig var paa Jorderig de frafaldne Modstanderes Tal saa stort, ja, hvad siger jeg: aldrig var den kristne Kirke fra sin Fødselsdag mere landflygtig«. Han skildrer Dommedags Alvor, men fremhæver ogsaa her, at Herrens anden Tilkommelse er »et Evangelium«; »naar da Herren underlig har aabenbaret sin Herlighed og sin Opstandelses Kraft, naar Fædrenes Støv er paa en yderste Dag forklaret oprejst til et helligt Tempel for ham, og han da igjen som i Dagens Evangelium drager fra Betanien til sit Jerusalem, da skal Folkenes Skare følge med, fordi de have set det Tegn paa hans Guddoms Kraft, og strø Palmer paa hans Vej og istemme med os et helligt Hosianna!« (Bibelske Prædikener, 2. Udg. 1883, S. 413 og 416).

Hvad her er blevet fremdraget fra Aarene 1812—14 lærer os adskilligt om det eskatologiske Stilling hos Grundtvig. Vi ser, hvor nært det hører sammen med alt, hvad Grundtvig oplevede baade med Hensyn til de store Katastrofer i Samtidens Historie og paa det personlige Livs Omraade. Han ser i Tidens Ulykker, i Vantroens stærke Magt og i den Modstand, hans egen Forkyndelse i Tale og Skrift havde mødt, sikre Tegn paa, at de sidste Tider nærmer sig, selv om han ikke venter den allersidste Katastrofe med Herrens Genkomst og Dommedag ganske nær. Han bygger sine Spaadomme først og fremmest paa Bibelens Ord, dog ogsaa paa sine egne Syner og Anelser; disse sidste vil han dog ingenlunde tilskrive Sikkerhed, hvor de ikke udtrykkelig støttes af Skriften. Og selve Troen paa Herrens Genkomst er ham et *Evangelium*, et glædeligt Budskab, der skal trøste og opmuntre Menigheden; selv om Dommedag vil blive en Gru for Ordets Fjender, betyder den for de Fromme Forløsning og Herliggørelse.

Dette betegner en stærk Modsætning til, hvad vi tidligere har set om Samtidens Stilling til det eskatologiske. Men efter 1815 træder disse af Bibelen prægede Tanker paa en mærkelig Maade tilbage i Grundtvigs Forfatterskab. Det eskatologiske Synspunkt forsvinder ikke, men det optræder nu i en helt anden Skikkelse, præget af *den nordiske Mytologi*.

Den af de nordiske Myter, der lige fra Begyndelsen har gjort det stærkeste Indtryk paa Grundtvig, er *Ragnarokmyten*, Myten om det

store Gudemørke, hvor alle Aser falder i Kampen med Jætterne, men hvor derefter en ny Jord fremstaar, med Gimle, hvor Aserne, atter opstaaet fra Døden, lever et saligt Liv.

Solen sortner,
Jord synker i Hav,
af Himlen falde
klare Stjerner,
hede Dampe
Alt fortærende
spille med Ilden
ved høien Himmel.

Og da kommer
atter fornyet
Jord af Havet,
eviggrøn,

usaaede Agre
skulle da bære.

— — —

Hist stander Salen,
herlig som Solen
paa Gimle,
der skulle gode
Herrer evindeligt
bygge og nyde
Godhedens Alt.

(Vøluspa, Grundtvigs Overs. i »Om Asalæren«, U. S. I. 215 f.)

Dette er jo et Sidestykke til den kristelige Eskatologi og formodentlig paavirket af denne, hvad Grundtvig ikke kunde vide, da han regnede Vøluspa for et af de ældste Lag i Eddadigtningen.

Naar Grundtvig læste Eddakvadet om Ragnarok, har han vistnok lagt stærkere Vægt paa Gudemørket som *Forudsætning* for den ny herlige Tid i Gimle, end de gamle Nordboere selv har gjort. For dem laa Hovedvægten paa de gamle Guders Undergang — svarende til den Tid, Hedenskabets tilstundende Undergangstime, som har skabt Ragnarokmyten. For Grundtvig derimod er Ragnarok den Lutring, der skal være Vejen til Herlighedstiden, saaledes som han jo ogsaa forstod den kristelige Eskatologi. Det ses allerede i hans mytologiske Afhandling »Om Asalæren« (fra 1806): »Ragnarokr er Asernes Tasmørke, Aftenen paa deres selvskabte Dag; men tillige den sande Dags Morgenrøde« — — »Gierne rækker Nordboen Prisen til Grækeren, naar denne spørger om Figurernes Bestemthed, og det udvortes Smykke; men er Talen om indvortes Kraft og høieste Betydning, da peger han rolig paa Gimle, og Grækeren maa tie«. Hans Betagethed af denne Myte kommer endnu stærkere frem ved Omtalen af Ragnarok i »Nordens Mytologi« (af 1808): »En smerteblandet Fryd griber os; thi medens vi dybtsørgende se det Herlige segne i sin Kraft, ved Siden af det Usle, aabenbarer sig for os: at Dette her kun var et Redskab i det endnu Herligere Haand, og drog kun Hints besmittede Del med sig i Faldet«.

Efter Grundtvigs kristelige Gennembrud i 1810—11 træder den gamle Mytologi i Baggrunden for ham — han siger selv i Fortalen til »Idunna« (Nyttaarsgave for 1811), at Grunden til, at han saa hur-

tig forlader det gamle Norden, er at »en Kristen i nærværende Tid maa have vigtigere Sysler end at tolke Syner, som i en saa upoetisk Tid de Fleste maa gabe over, og som ei kunne bidrage synderlig til Sjælens Frelse«. Da han atter vender tilbage til disse Emner, har de faaet en ny Betydning for ham: han ser nu deres Betydning som »Spejling« af de kristelige Sandheder (jfr. Helge Toldberg: Grundtvigs symbolverden). »Den samme Aand«, siger Grundtvig, »som talte nærværende gennem Jødernes Profeter, har da ogsaa ladet Nordens Skjalde høre sin Røst« (Fortale til Norners og Asers Kamp). Ragnarokmyten bliver ham da en Spejling af den kristelige Eskatologi. I Roskilde Saga (U. S. II. S. 629) siger han det rent ud: »Der er en gammel Sang paa dansk eller islandsk Tungemaal, som hedder Vøluspaa, det er Volas Spaadom, og det er vist, at imellem alle Sange, som ere komne til os fra Hedenold og undervise os om Hedningers Tro, er der ingen fundet, som med saa dyb Alvorlighed toner om de guddommelige Ting og aabenbarer saa klarlig, at Gud aldrig har ladet sig Selv uden Vidnesbyrd — — Verdens Nød og Verdens Ende, de Ondes evige Pinsel og de Godes Haab om en ny Himmel og en ny Jord, høres der forkyndt i prophetisk Tale«; og i et af de kristelige Tillæg til »Norners og Asers Kamp« lader han den kristnede Gode Thorkild sige:

En dunkel Spaadom har I selv derom
i eders gamle Sagn om Ragnaroke:
Forkyndes skal jo Asers Undergang
ved Frændesvig og alskens Syndsdrætter;
forkyndes skal jo Gimles lune Vaar
af Fimbulvetur: trende Vinteraar.
Saa skal jo Mørke over Jorden ruge,
til Aser undergaa paa Vigrids Mark,
da først paa Himlen skal den gyldne Sol
henvandre stoltelig med blanke Straale;
den Sol er Kristus, og hans Guddomsord
som Straaler sig mon sprede vidt paa Jord.

(U. S. I, 741).

Det eskatologiske Syn i nordisk mytologisk Klædebon møder vi hos Grundtvig i tre mærkelige Digtninge fra Aarene efter 1814, hvor som bemærket den rent kristelige Eskatologi synes at træde tilbage.

Det første er »Thryms Kvide eller Hammervisen« (i Kvædlinger), skrevet 1815. Digtet behandler den kendte Myte om, hvorledes Thor faar sin Hammer igen, da han havde tabt den til Jetterne, ved forklædt som Freja at indfinde sig hos Jetten *Thrymer*, der som Betingelse for at udlevere Hammeren havde forlangt at faa Freja til Brud. Digtet slutter med, at Thors Bryllup med Freja fejres, og her kom-

mer der et eskatologisk Udblik, idet man hører en Sang fra de to Svaner, der svømmer under Asken Ygdrasil:

Det var en Lyst at lyde
alt paa den Svanesang,
dog maatte Taaren flyde,
saa vemodsfuld den klang;

thi det var Tidens Tunge,
der maatte nu udsjunge
sit Levnet og sit Liv.

Svanerne sang om Asken Ygdrasil og dens Undergang:

I Træets sidste Alder
det Kors med Gyldentop
til Dommerspiir for Balder
saa vældig voxer op,
det fældes maae af Loke,
da kommer Ragnaroke,
da klinger Gjallarhorn.

Alt under Svanesange
skjøn Freja skal i Løn
af Asathor undfange
den sidste Gudesøn,
han rykkes bort fra Jorden
alt i den sidste Torden,
og lyner ned igjen.

(Kvædlinger S. 476 f.).

At Balder her i Virkeligheden er Kristus, viser Udtrykket »lyner ned igjen«, der ikke passer paa Balders Opstigen fra Hel, men oftere bruges af Grundtvig om Kristi Genkomst.

Fra samme Aar stammer Digtet »Efterklang« til Nornegjæst's Saga (i Heimdall). I den forudgaaende Saga fortælles der om, hvorledes den gamle Norne-Gæst, der er Symbol paa Danmarks Folke-aand, efter at være blevet døbt hos Olaf Tryggvesson, nu, mæt af Dage, selv tænder det Lys, der var givet ham af en Fe i Vuggegave med den Spaadom, at hans Liv kun skulde vare, til dette Lys var brændt ned; hele sit Liv har han ført det med sig for at skjærme det, nu tænder han det frivillig, og i samme Øjeblik, Lyset er udbrændt, dør han. Med Henblik herpaa tales der nu i »Efterklang« om den Død, der tilsidst er beskikket Danmark:

Vel, naar Midgards-Ormen vinder
listig sig om Bøgelund,
Danmarks Timeglas udrinder
i en bange Aftenstund.

— — —
Naar da lettet er dit Hjerte,
Danmark! og fuldendt din Gang,
from du tænder selv din Kerte
paa Guds Bord med Svanesang.

— — —
Fromt du folder dine Hænder,
takker Gud for Gubbe-Aar,
og alt som din Kerte brænder,
sagtere dit Hjerte slaer,
og naar sig de Luer slukke,
du alt som et Barn i Vugge
sover ind i Herrens Fred.

Men det er ikke det sidste — der venter ogsaa Danmark en Opstandelse paa den yderste Dag:

Sove skal dit Støv i Kiste,
dog ikkun saa kort et Blund,
brat skal Klippegraven briste
i en hellig Morgenstund,
glad du under Jubelsange
skal i Helgenrad indgange
i det ny Jerusalem.

Norne-Gæst er ogsaa Hovedpersonen i Digtningen »Ragna-Roke« fra 1817 (trykt i Dannevirke III S. 301—82; til Tydningen jfr. Toldberg, anf. Skr. S. 79 ff.). Det er skrevet med Henblik paa Reformationsjubilæet, som aabenbart har optaget Grundtvig overordentlig stærkt og vakt hans Forventning om en aandelig Genfødselse i Folket. Han ser i denne Digtning tilbage til Historiens Skikkelser, baade dem fra det gamle Norden og *Luther*; det er ved en Genopstandelse fra døde, at Fornyselsen skal komme; derfor søger Norne-Gæst dels til Luthers Grav, dels til *Saga* i hendes Borg Brattingsborg for at bevæge hende til at komme med til Festen — kun *Saga*, Historien, kan genopvække de Døde. Nornegæst hilser begejstret Synet af Brattingsborg, hvor *Saga* bor:

O! slukt nu være maa min Sorg,
hist øiner klart jeg Brattingsborg!
Hil være dig, du Morgen-Røde!
Blus op! Lad Borgen i dig gløde!

Men tillige ser han frem mod den eskatologiske Fremtid, Lysets endelige Sejr over Mørket. Mellem Fortiden og denne Fremtid finder han en dyb Sammenhæng:

Hvem kiender Voluspa, og seer det ei,
at Ragna-Roke er en Saga-Sone,
og Seier-Støtten, Balders Bautasteen,
den Pagtens Ark hvori paa gyldne Tavler,
indgravet er det store Vidnesbyrd
om Sagas Pagt med Norner og med Gimle.

Nornegæst stedes tilsidst for *Saga* og beder hende komme med til Festen for at vække de Døde. *Saga* minder ham om, at hun intet mægter ved sig selv:

Kom vel ihu: jeg raader ei mig selv,
er skabt af Ham, hvem jeg til Verden bragde
Min Viisdom er at vogte paa Hans Vink,
min Kraft Hans Dom i Verden at udføre,
og vidne, at Hans Ord er Lys og Liv.

Men da Norne-Gæst fortsætter sin indstændige Bøn, siger Saga
tilsidst:

Gierne jeg vækker,
vinker *han* kun,
Helte i Rækker
hurtig af Blund;
Viid kun, at skeer det, da løsnes og Loke,
Hardt det da lakker imod Ragna-Roke.

Og Ragna-Rokes Komme forkynder saa tilsidst en Lysalf:

Urd-Vældet skummer,
Ygdrasill bæver,
alle Valkyrier
Vingerne ryste,
Thurserne vente
Thor-Maaneds Ende,
Naglfare skrider,
Nornerne pege,
Seiren er Balders,
Saga! forstaae mig.

Det er igien Kristi Sejer, der spejles i Balders.

En lignende Forventning gør sig gældende i det samtidige Digt
»Til Morten Luthers Minde« (Dannevirke III, S. III—VIII), hvor
det hedder med Henblik paa Tidens aandelige Tilstand:

Fimbul-Vinter over Jorden
strækker ud sit Iistap-Spir,
tillagt snart er Isse-Fjorden,
og den himmelblaa Saphir,
som i Havfru-Kronen funkled,
blegnet, graanet og fordunklet,
kan ei favne Solen meer!

Vinter-Soelhverv er for Haanden,
da er Ragna-Roke nær —

— — —
Lad da Ragna-Roke komme.
det er kun en *Advents-Nat* —

— — —
Vend dig, Jordan! løb tilbage!
Løft dig op fra Edens Mark!
Atter komme Josvas Dage,
Plads for Herren og Hans Ark!
Soll! stat stille over Leiren!
See paa Israel og Seiren!
Vær kun skjult for Mørkets Hær.

Jericho! med dine Mure
Israel gør kort Beskeed,
Guds Basun og Sagas Lure
blæse dem som Løv-Værk ned.

Seiren følger hver en Dommer,
og naar da Kong David kommer,
vinde vi Jerusalem.

Paa ejendommelig Maade gaar jo her nordisk Myte og gammeltestamentlige Træk sammen, sigtende mod Eskatologien.

Saaledes har Grundtvig stadig i disse Aar været optaget af den eskatologiske Tanke om en tilstundende Død og Undergang for Danmark og for hele Jorden, fulgt af en herlig Opstandelse til nyt og evigt Liv. Vi ser, hvor stærkt de nordiske Myter har beskæftiget Grundtvigs digteriske Fantasi, naar han var optaget af disse Tanker. Dette vedbliver at være Tilfældet til hans sene Aar; jeg kan f. Eks. henvise til Digtet »Nordens Myther« fra 1864 (i Poet. Skr. IX) i Stroferne om Ragnarok. Men det maa bemærkes, at i sine eskatologiske Salmer anvender Grundtvig ikke disse mytologiske Motiver. Det skyldes aabenbart, at selvom han i Myterne ser Spejlinger af den kristelige Aabenbaring, saa er de ham dog kun Symboler, medens for Troen de bibelske Forjættelser om Herrens Genkomst og de Dødes Opstandelse til Møde med ham er Virkeligheder.

V

Grundtvigs Stilling til det eskatologiske efter 1825: Hovedproblemet.

Med Aarene 1824—25 indtræder et af Vendepunkterne i Grundtvigs aandelige Udvikling, enten man med *Hal Koch, Vilh. Andersen* og mange andre deri vil se det afgørende Vendepunkt i hans Liv, der »deler det i to Perioder, der forholder sig til hinanden som Nat til Dag, Vinter til Sommer« (Vih. Andersen), eller man med *Kaj Thaning* kalder det et forberedende Brud, der først fuldt gennemføres i 1832. Det aandelige Nybrud, som »Nyaarsmorgen« er det store Vidnesbyrd om, og hans »mageløse Opdagelse« af Menigheden som det Sted, hvor den opstandne Kristus er levende tilstede, og af den apostolske Trosbekendelse ved Daaben som det stadig levende og uforvanskede Vidnesbyrd om den ægte Kristendom, giver ham en ny Livsindstilling; Frelsen er *her og nu*, Livsfylden og den himmelske Glæde er ikke blot Genstand for Haab og Længsel, men gribes og erfares ved Menighedens Samling om Daab og Nadver, hvor Herren selv taler sit livgivende Ord. Det føder Fred og Glæde i Hjertet, jublende Lovsang i Menigheden — »den signede Dag med Fryd vi ser af Havet til os opkomme«.

Man kunde mene, at dermed maatte det eskatologiske med dets Henvisning til Fremtiden træde helt i Baggrunden. Men vi skal se,

at dette ingenlunde er Tilfældet. Det vil vise sig, at Haabet om Herrens Genkomst og et kommende Herlighedsrige ved Tidernes Ende netop nu faar en større Magt over Grundtvig og skaber sig stadig rigere Udtryk i hans Salmedigtning. Herved fremkommer Hovedproblemet i hele det Tema, der beskæftiger os: hvorledes forenes denne Erfaring af Gudsrigets Herlighed her og nu med den stærke eskatologiske Forventning? Problemet er saa meget mere paatrængende, som det ellers plejer at være Trængselstider og en udpræget Følelse af den nærværende Tilstands Tryk og Knugethed, der danner Basis for en stærk eskatologisk Forventning.

Vi begynder med at stille de to Tankeretninger hos Grundtvig overfor hinanden.

At Frelsen er en Realitet her og nu, at den ny Tid er brudt frem, at Gudsriget er midt iblandt os med sin Fred og sin Glæde, kommer ikke mindst frem i Grundtvigs *Pinsesalmer* og *Kirkosalmer*. Citater er overflødige; vi behøver blot at minde om Salmen »I al sin Glans nu straalers Solen«.

Grundtvig har ofte sunget om, at de gamle Forjættelser nu er opfyldt — og her tænker han ikke blot paa, at de eengang er opfyldt ved Kristi Liv og Gerning; men han ser deres Opfyldelse *netop nu*. Allerede i 1825, umiddelbart efter »den mageløse Opdagelse«, kommer denne nye Livsfølelse frem. Saaledes i Julesalmen »Velkommen igen, Guds Engle smaa«, som Grundtvig havde »faaet givet« Julenat og næste Morgen læste for Menigheden. Fra samme Aar stammer Trøstesalmen »Stille, stille, Zions Døtre smaa«, som udtrykker Forvisningen om, at Zions Trøst nu er ganske nær:

Jo, *Han kommer*, hist som Morgen-Gry,
rødmer, lysner det saa blidt i Norden,
brat vi se Ham i en Rosensky
yndefuld hensvæve over Jorden;
hvo Ham møder paa hans Konge-Vei,
Liv og Lægedom forfeiler ei.

(Sangv. I, 12).

En Parallel hertil har vi i »Kvindeevangeliet« (Sangv. III, 205):

Og hvad er det, man skimter mod Nord i Havets Egn? Det gennem Taagen glimter, som Guddoms-Mandens Tegn!	O see, nu falder Taagen paa Havet som et Speil! O, det er <i>Ham</i> lysvaagen, det aldrig kan slaae feil!

Det er betydningsfuldt, at han i begge disse Salmer anvender Billeder fra Kristi Genkomst paa hans Komme *nu* til Menigheden; paa lignende Maade lader Grundtvig »Gyldenaaret«, der ellers bruges af ham eskatologisk, betegne den nu indtraadte Fornylse:

Mig rinder i Hu et lystigt Ord,
 det kvæde jeg vil for Kongens Bord,
 thi spørges det skal i Kongens Gaard,
 at Christi Kirke fik Gylden=Aar.

— — —
 Og Adams Kjøen, mens Verden staaer,
 udraaber højt dit Gylden=Aar
 og synger din Bryllups=Vise!

(Sangv. I, 36)

og i Sangv. III, 121:

Men kommer nu, I Christne smaa,
 som skal med Guder arve,
 saa om end Issen vorder graa,
 har Hjertet Rosen=Farve!
 Lovsynger lydt med Barne=Røst
 det *Gylden=Aar*, hvis rige Høst
 ei Vinter skal fortære!

En jublende Forkyndelse af, at den nye Tid er kommen, har vi i den kendte Salme »Herren han har besøgt sit Folk«, ligesom i Pinsesalmen »Sjunger, alle Fugle, sjunger i det grønne Maj=Palads« (Sang. III, 265):

Sjunger, alle Christne, sjunger
 under Herrens Løvsals=Tag!
 Gløder, alle Folketunger,
 paa Guds Riges Sommerdag!
 Livets Sol med Straale=Krandts
 kaster nu paa Kirken Glands,
Aanden, længe som forsvundet,
 atter Vei til os har fundet!

Her sigtes jo aabenbart ved Ordene om *Aanden*, som længe var forsvundet, til det nye, »den mageløse Opdagelse« og dens Følger for Menigheden. Endnu tydeligere er dette i »Kristenhedens Syv=stjerne«, hvor det til den nordiske Menighed siges:

Spaadomskvadet om Guds Rige,
 om hans Jord og Himmel ny,
 Freden efter alle Krige,
 Herligheden uden Sky,
 traadt i Kraft er paa en Maade
 med Guds=Ordet af Guds Naade,
 som for os er Aand og Liv;

(3. Udg., S. 99)

og i »Efterskrift til den nordiske Menighed«:

Ja, hos os er Døren fundet
 mellem *Aandens Nat og Dag*,
 er det store Lys oprundet,

efter Hjertelivets Smag,
 som det haabes, som det mindes,
 som det savnes, som det findes
 i Vor-Herres Vennelag.

(Smst. S. 148).

Navnlig i det næstsidst citerede Vers synes jo den eskatologiske Forventning helt omsat til Nutid.

Men ved Siden heraf finder vi som sagt paa denne Tid en stigende Fremhævelse af *det egentlig eskatologiske* hos Grundtvig.

I 1827 oversætter Grundtvig (til Theologisk Maanedsskrift 11te Bind) 5. Bog af Kirkefaderen *Irenæus'* Skrift mod Kætterne; i det nævnte Afsnit behandler Irenæus Tusindaarsriget og de sidste Tider. Grundtvig har allerede fire Aar før læst Irenæus, hvis Skrift gjorde et dybt Indtryk paa ham som et troværdigt Vidnesbyrd om Kristendommen i den apostolske Kirke. Han siger selv (i Fortalen til Oversættelsen), at han forlængst burde have fordansket Irenæus' Værk eller i hvert Fald en Del deraf; naar han nu i 1827 tager sig paa at give en Oversættelse af netop den femte Bog, er det foranlediget ved, at »et lidet, men indholdsrigt, engelsk Skrift om *Herrens anden Tilkommelse*, som i Aar har seet Lyset, er ved særdeles Omstændigheder kommet mig tilhænde«. Baade det Indtryk, som dette lille engelske Skrift, der var forfattet af *Edv. Irving*, har gjort paa Grundtvig, og hans Beslutning om at oversætte netop den nævnte Del af Irenæus' Værk, som han giver Overskriften »Om Legemets Opstandelse og Deel i Guds Rige«, viser, hvor stærkt eskatologiske Tanker har optaget Grundtvig paa dette Tidspunkt. Baade hans Forord og hans Noter til Oversættelsen er her oplysende. Han er klar over, hvor lidt det eskatologiske Haab betyder for hans Samtid: »Man lever i Dage, da Folk kan have alle muelige Kiætterier, og dog gjælde ei blot for vise Mestere, men for orthodoxe Theologer, medens Ingen kan yttre mindste Hang til at gjøre sig en levende Forestilling om Herrens Tilkommelse, og Guds Børns herlige Frihed, uden at udraabes for en Sværmer og Fanatiker, som i det Mindste burde sættes i Daare-Kisten« (S. 3). Han giver Irving Ret i, »at man har konstlet saalænge paa Fortolkningen af Alt hvad der i Skriften angaaer Herrens Komme, Opstandelsen, og det evige Liv, at Forestillingen derom, selv hos dem, der have nogen Tro derpaa, sædvanlig er saa ubestemt og luftig, at den virker lidt eller Intet paa dem«, og han fortsætter: »skiøndt det, baade af Skriften og Kirkehistorien, er klart, at denne Forestilling, som *Guds Herligheds Haab*, skulde være Guld-Hjelman paa alle Christnes Hoved, der hævdede dem over den nærværende Tids Pinagtighed, og gestaltede deres hele

Levnets-Løb til en høitidelig, men dog munter, Kamp-Leg for Livets Krone!« (S. 9). Han venter Verdens Ende ret nær: »Vores Gud — har virkelig i Sinde, engang med det Første, trods alle *physiske* Protester, at opløse hele Naturens timelige Orden« (203). Han vender sig mod den allegoriske Fortolkning af de gamle Profetier: »da *Kiødets Opstandelse* som en *christelig Troes-Artikel* ei lader sig undgaae, uden at gaae ud af Kirken, og forstyrrer dog øiensynlig hele Allegoriseringen« (270). Paa den anden Side erkender han, at Fædrene undertiden »har sammenblandet Anvendelse og Fortolkning, og udspundet mangen *prophetisk Vittighed*, om jeg saa maa sige, til en dogmatisk Paragraph, hvad vistnok er ligesaa uklogt som upoetisk, men skeer dog lettelig, naar Theologen har Tro paa Prophetien, men ingen Forstand paa Poesi« (207). At han ikke kan dele Irvings altfor jordiske Forventning af Tusindaarsriget, vil vi siden se.

Et lignende Syn paa det eskatologiskes Betydning finder vi i *Grundtvigs Forkyndelse* (særlig i »Søndagsbogen«, tre Bind Prædikener af Grundtvig, udg. 1827—30). Ogsaa her klager han over Tidens Blindhed for det store kristne Haab. I en Prædiken om »Varslerne for Herrens Dag« (III, 25 flg.) tager han Afstand fra »den falske Aandelighed, hvormed man ligesaavel gjorde Vold paa Guds Ord og paa Skaberens Ære, og paa Herrens Legeme, som paa Menneske-Hjertet i vor egen Barm, denne falske, selvgjorte Aandelighed, der med stolt Foragt for alt Legemligt, opløser Udødeligheds-Haabet som Alt i Luft og Røg og Damp« (28), og siger: »Først da (nl. naar vi vende tilbage til den ægte christelige, apostoliske Betragtning af Gud og Menneske, af Tid og Evighed) kan vi have Mod til aabenlydt at bekiende, vi troe, som vore Fædre, ei blot at Verden skal forgaae engang, men ogsaa at dens Undergang nærmer sig med stærke Skridt« (29); naar der, som nu, er en udbredt Enighed om, at den eneste ægte og sande Kristendom skal være den falske og uægte, »hvem kan da noget Øieblik tvivle om, at Anti-Christens Time maa være nær for Haanden!« (43).

Et Par Prædikener, holdt i Frederikskirken 2. Sønd. i Adv. 1832 og 25. Sønd. e. Trin. 1833, er ogsaa værd at bemærke. »Hvorfor mene I vel, at Guds Herligheds Haab blev i de senere Tider saa mat og svagt, og var paa et hængende Haar uddød i os?« spørger han i den første; og Svaret lyder: »Det kom altsammen af, at de enten havde glemmt Guds Gjerninger i fordum Tid, fra Abraham til Kristus, og fra ham til dem, eller betragtede dem dog som døde Gjerninger, ikke som levende Dele af den ene og store Gjerning, som Gud har begyndt paa Jorden, fortsætter i Dag som i Gaar og vil sejrrig fuldføre til vor Herres Jesu Kristi Dag, ja til Dagen, da Menneskens

Søn kommer i Himmelens Skyer med stor Pragt og Herlighed«. Det er altsaa det begrænsede, individualistiske Syn, der svækker det store, for hele Menigheden fælles Haab; derfor siger han videre: »Saa snart vi derimod betragte de troende til alle Tider og under alle Himmelegne, med alle deres Fortrin og al deres Skrøbelighed, som Lemmer paa det samme Legeme, hvis Hoved er Jesus Kristus, — da bliver Guds Herligheds Haab i lyse Øjeblikke langt anderledes fuldstændig og guddommeligt levende i os, og da staar det ganske anderledes for os i mørke Timer, staar som en Helt, omringet af Farer, men udsendt til at sejre« (Prædikener af N. F. S. Grundtvig, i Frederikskirken, udg. af C. I. Brandt, 1875, S. 108 flg.). Den anden Prædiken er interessant, fordi Grundtvig her bygger det eskatologiske Haab som en umistelig Del af Kristentroen paa Troens Ord ved Daaben: »Her, hvor Ordet staar ene, som et Led af den Troens Bekjendelse, alle Kristne, baade læg og lærd, baade smaa og store, skal vedkjende og tilegne sig, her er det langt tydeligere end nogensteds i Skriften, hvor det altid er blandet med andre Spaadomme. — Naar vi betænke, at Troen paa Herrens Tilkommelse lige saa vel som paa hans Opstandelse er en Betingelse for Daaben, for Igjenfødselen i den Helligaand til Guds Børn med det evige Liv, — da se vi klart, at Kirken lige saa vel staar og falder med Herrens virkelige Tilkommelse at dømme levende og døde, som med hans virkelige Opstandelse« (smstds. S. 211).

Grundtvig har vedblivende forkyndt dette Haab om Herrens Genkomst og Kødets Opstandelse som *den store Glæde* for Menigheden. »Herrens yderste Dag staar for os, vel som en Dommedag for den vantro Verden, men som en Bryllupsdag for den trofaste Brud«, hedder det i en af Vartovprædikenerne (udg. af H. Begtrup, 1924, S. 420). Og en af sine allersidste Prædikener, til 2. Adv. 1871 (Grundtvigs sidste Prædikener, udg. af Brandt, II, S. 453), slutter han saaledes: »Ja, kristne Venner, Herrens anden Tilkommelse er jo kun til Dom for den vantro Verden, der har foragtet Guds Naade, men er lige saa fuldt til hans troende Menigheds Herliggjørelse med Legem, Sjæl og Aand i hans Billede, efter hans Lignelse, saa at, naar han med sine Tegn forkynder, at han kommer snart, da glæder Menigheden sig baade med Aand og Hjærte, og raaber enstemmig: ja, kom, Herre Jesus! Ja, Herren kommer til Skabelsen af de ny Himle og den ny Jord, da alt ondt er borte, Mørket forsvundet, Døden overvundet og Løgneren beskæmmet, men Kjærlighed og Sandhed forklaret i Guds evige Liv. Amen!«

Ogsaa i Grundtvigs *Salmedigtning* finder vi stadig det eskatologiske Motiv, omend med forskellig Intensitet til de forskellige Tider.

Fra 1829 stammer Salmen »Jeg er saa underfuld en Magt«, i hvilken Kirken er den talende, og som Grundtvig selv satte som Nr. 1 i sit Sangværk (senere omdigtet til »Vidunderligst af alt paa Jord er Jesu Christi Rige«); her har vi Versene:

Ja, naar *Han* kommer i det Blaa,
da er mit Værk til Ende:
Hvad *Troende* i Spejlet saae,
skal *Salige* erkiende!

Om *Han* end tøver, troe Ham dog!
Han Ingen har bedraget,
som, trods al Prat om Billed-Sprog
paa *Ordet* Ham har taget.

Ja, komme skal Han som et Lyn,
for Alt at aabenbare,
af Guddoms-Glands for Sagn, da Syn
skal faae min Helgen-Skare!

I Begyndelsen af 30'erne er det eskatologiske ret stærkt fremme — man tænke f. Eks. paa sidste Vers af »Vai nu, Dannebrog, paa Vove« (Sangv. I, 326):

Derfor kommer Han tilbage
aabenlyst, som Han opfoer,
kroner herlig sine Dage,
kalder Støvet op fra Jord,
vinker mildt, med Kalken ny,
Legem sit til Sig i Sky,
peger paa sit Ære-Sæde,
siger: deel din Herres Glæde!

Det er værd at lægge Mærke til, at i Omarbejdelser af ældre Salmer kan Grundtvig betone det eskatologiske, hvor det kun er svagere fremme i Originalen, saaledes i *Kingos* Himmelfartssalme »Min Sjæl og Aand, opmuntre dig« (I, 317) i dette Vers:

Kingo:

I hvideklædte Vidner, som
stod hos, der til sin Herredom
min Jesus vil opfare,
I minde mig, jeg op skal staae,
og frem i hvide Klæder gaae,
hvor Han mig vil forklare
blandt Himlens Engle-Skare.

Grundtvig:

Sneehvide Par af Englekuld!
I vidne, at igjen til Muld
min Frelser skal nedfare,
da skal af Graven jeg opstaae
som I, mæd hvide Klæder paa,
thi Han vil mig forklare
som Himlens Engle-Skare!

I de følgende Aar træder det eskatologiske mere tilbage (selvom Salmen »Reis op dit Hoved al Christenhed« vel stammer fra 1837) men igen stærkt frem i Begyndelsen af Fyrrerne. Fra 1843 kan nævnes Salmer som »Han som paa Jorden beiler« og »Christus den Lys-

levende«, hvor det eskatologiske er stærkt fremme, og Paaske- og Himmelfartssalmer, der ender med et eskatologisk Fremblik; ligesaa Sukket i »At sige Verden ret Farvel«:

O, kom Du, som engang, jeg veed,
 Du i Din Faders Herlighed
 Dig klart skal aabenbare,
 var det i Gry, var det i Kvæld,
 jeg skyndte mig, med kort Farvel
 i Sky til Dig at fare!

Og fra Midten af 50'erne har vi en Række af Grundtvigs betydelige eskatologiske Salmer (jfr. Paul Seidelins førnævnte Artikel). Det var jo ogsaa i disse Aar, at Grundtvig skrev sin »Kristenhedens Syvstjerne« (1854—55) og lod sin Oversættelse af Irenæus' 5. Bog genoptrykke under Titelen »Kiødets Opstandelse og det evige Liv« (1855).

Alt dette viser, hvor stærkt Grundtvig har været optaget af eskatologiske Tanker — midt i en Tid, hvor Frelsen som noget, der findes og opleves *nu* i Menighedens Samfund med den nærværende, opstandne Frelser, fylder ham som en ny Oplevelse.

Er disse to Tankerækker og Oplevelsestilstande nu uden Forbindelse med hinanden, to af hinanden uvedkommende Sider af Grundtvigs Kristendom, saa vi som eneste Forklaring paa dette Fænomen maatte sige med Seidelin, at Grundtvig var en frodig Aand, der altid havde flere Strenges paa sit Instrument?

Det vilde være en højst utilfredsstillende Forklaring. Og det modsiges af det Faktum, at det eskatologiske i en Række af Grundtvigs Salmer staar i nøje Forbindelse med den nuværende Frelsesoplevelse.

Dette viser sig allerede i, at Overgangen fra det ene til det andet ofte er ganske umiddelbar. Saaledes i Salmen »Christus den Lyslevende«:

Lyslevende, trods Fiendens Nei,
 stod *Ordet* op af Døde,
 sig baner over Bjerge Vei
 Det nu som Morgenrøde,
 og hvor Det lyser *Herrens Fred*,
 vi føle, Han er tæt derved,
 og lader brat sig finde;
 O, havde i vor Kirke-Sang
 kun *Jesu* Navn sin rette Klang,
 da stod Han alt herinde!

Lyslevende Han gør os da
 alt her med sig i Aanden,
 og naar vi fare skal herfra,
 Han raader Bod paa Vaanden;

og naar, som Han opfoer, paany
 Han ager paa den lette Sky
 og Doms-Basunen gjalder,
 da sprænges brat vor Bautasteen,
 da fryde høit sig vore Been,
 de høre, Herren kalder!

Lyslevende vi see Ham da
 med Øine soleklare,
 og lære et Halleluja,
 som kan hans Ord besvare;
 vi dele skal Hans Straalekrands,
 Hans Guddoms-Blik med Sole-Glands,
 saa vi kan giennemskue
 Hans Rigdoms Dyb med Friheds Grund,
 som klarer sig fra Sandheds Mund
 i *Kiærlighedens* Lue!

(Sangv. III, 220, 7—9).

Men der kan ogsaa være en mere inderlig Forbindelse. Saaledes, naar han taler om Kirken, der hernede stadig bygges op paany af Aanden, indtil den paa den store Dag grundes for Alvor:

Saa bygges atter op i Løn,
 om Nætter og om Dage,
 den gamle Konge-Bolig skøn
 som har paa Jord ei Mage!

thi i det store Morgen-Gry
 og ved den sidste Torden
 da er den klar og splinterny
 som paa, saa under Jorden!

Og naar engang i Tidens Kveld
 (mod Aften alt det stunder)
 udvendig den staaer mest paa Hæld,
 for Alvor den sig grunder;

Da gjør ei Døden Livet Sorg
 og Synd ei Livet Skade,
 da evig straalers Christians-Borg
 paa himmelhøie Stade!

(Sangv. III, 212, 29—32).

Den nuværende Frelse er »Morgenrøde til Salighedens Dag« (III, 219); Kærligheden, som her gennemgløder Hjertet, er »det Lys-hav, der skal føde Jordens klare Morgenrøde« (208, 34). Særlig interessante er et Par Søndagssalmer, hvor Menighedens Søndagsoplevelse sættes i nøje Forbindelse med det eskatologiske Drama. I Salmen »Søndag er vor Herres Dag« (III, 146) priser han Søndagsglæden:

Far nu brat til Himmels, Jord!
 Syng i Sky din Psalme!
 I dit Skiød er Livets Ord,
 Evighedens Palme!
 Ja, Guds Tunge er paa Jord
 og paa den Guds Almagts-Ord;
 Lyset, Livet, Himmel-Freden,
 Aanden, Ordet, *Kiærligheden*,
 Gud i Stovets Hytte boer!

Men Søndagens fulde Glæde bryder først igennem paa den store Dag, ved Herrens Genkomst, som Grundtvig vel tænker sig skal ske paa en Søndag:

Søndag er vor Herres Dag,
det kan aldrig feile,
fuldt sig under Kirke-Tag
Hans Triumfer speile,
mindst ei den med Lyn paa Lyn
under Skyens Øien-Bryn,
naar med Herligheden kommer
Levendes og Dødes Dommer
lader klart for Sagn gaa Syn!

Derfor glæder Digteren sig hver Aftenstund, fordi den minder ham om, at den store Dag er nær:

Hver Gang Dagen vorder sval,
vi derved os fryde,
som ved Midnat Hanegal
skal Basunen lyde,
Døde mylre op af Jord,
møde høit i Sky Guds Ord,
Engen saa i Sommer-Nætter
Morgen-Røden Krands fletter,
høit den hilser Skovens Chor!

Derefter vender Salmen tilbage til Søndagsfesten hernede, skildret med Billeder, hentet fra Eskatologien:

Saa hver Søndag det i Aanden
lyne for Guds Ord
Saa opkalder Sommer-Aanden
Blomster-Flok af Jord
Dødninger fra Hjerte-Grav
reist ved Ordets Kiep og Stav
fjedres brat paa Tunger røde
flyve Herren glad imøde,
smelte Sky til Tonehav!

Ganske samme Forbindelse mellem Søndagen og Herrens Genkomstsdag, delvis med samme Ord, findes i de to Salmevere i Sangv. IV, 89 (fra 1845). Her handler det første Vers om de Dødes Opstandelse paa den yderste Dag, det andet om den aandelige Opstandelse paa Søndagen:

Alt som i en Sommer-Nat,
efter Regn og Torden,
Blomsterne i Enge brat
mylre op af Jorden,
saa skal Christne, trods al Død,

mylre op af Jordens Skiød,
fugleviis i Skyen møde
Himlens rette Morgenrøde,
som Bælgmørket giennembrød!

Naar en Herrens Dag paa Jord	reist ved Herrens Kiep og Stav,
Aands-Basunen lyder,	mylre frem paa Tunger røde,
findes og i Kirken Spor	flyve Herren glad imøde,
af de samme Dyder:	smelte Sky til Tonehav!
Dødninger fra Hiertegrav	

Denne Forbindelse mellem Jordelivet her og Evighedslivet, der kommer, samles ganske kort og prægnant i dette Vers:

Og hvor Herrens Aand er inde,
 hvad os fattes, vist vi finde:
 Frihed først og Kronen sidst,
 midt imellem Rosen-Kiæden,
 Broderskabet, Sjæleglæden,
 Forsmag her paa Fryden hist.

(Sangv. III, 274).

Alt dette viser, at for Grundtvig hænger det eskatologiske netop nøje sammen med hans Oplevelse af Frelsen nu og her. Det er ikke, som hos saa mange andre, saaledes, at han under Sukket over Tidens Nød og Trængsel har løftet sit Blik mod Evighedens gyldne Borg; men netop i Glæden over Guds store Frelsesværk, som han havde oplevet i Menigheden, netop under Indtrykket af at leve i denne salige Tid har han tilegnet sig de bibelske Forjættelser om Kristi Genkomst og Herlighedsrigets Oprettelse paa den yderste Dag.

VI

Det særegne ved Grundtvigs eskatologiske Tanker og Forestillinger.

Det vil af det hidtil sagte være klart, at Forkyndelsen af Herrens Genkomst for Grundtvig først og fremmest er et *Evangelium*, et glædeligt Budskab. »Maa vi ikke kalde det *Evangeliets Fylde*, — — naar du, Uretfærdigheds Verden! hensmelter og Guds Rige kommer med Herlighed, naar de forklarede Himle og den gienfødte Jord lov= syng ham, hvis Paulun er hos Menneskenes Børn, naar de Helliges Harper skal klinge for Stolen og Hærskarerne jublende sjunge Hal= leluja! Halleluja!« (Bib. Præd.² 311). »Ja, ikke blot trøste sig over Verdens Undergang kan de som troe paa Herrens Ord, de maae nødvendig glæde sig til den, og see den med Længsel i Møde« (Søn= dagsbogen III, 26). Vel kan han kalde den nuværende Tid for Menig= heden et Gyldenaar; men det egentlige Gyldenaar er dog det, der bryder frem ved Herrens Genkomst, af det er det nuværende Gyl= denaar kun en svag Afglans: — »lad os altid betragte det Christelige Ny=Aar paa Jorden som et svagt og ufuldkomment Billede af det

store Evighedens Gylden=Aar, som venter os i Himlen«. (Søndagsb. I, 104). Det samme ligger jo i det kendte Vers af Salmen »At sige Verden ret Farvel«:

O, kom du, som engang, jeg veed,
du i din Faders Herlighed
dig klart skal aabenbare;
var det i Gry, var det i Kveld,
jeg skyndte mig, med kort Farvel
i Sky til dig at fare!

Grundtvigs Stemning overfor den yderste Dag er fjern fra den Følelse af Frygt og Rædsel, der slaar os i Møde fra saa mange af de middelalderlige Kalkmalerier af Herrens Genkomst til Dom eller fra den gamle »Dies iræ, dies illa«.

Dog er det ikke saaledes, at dette kommende Gyldenaar kommer uden Brud, som en direkte Fortsættelse af det nuværende. Grundtvig kan forkynde, at strenge Tider og Trængsler venter Menigheden paa det sidste; han taler flere Gange om Antikristen, der skal bringe den store Fristelse ogsaa for Menigheden, f. Eks. denne Salme:

Farlig er Falske=Blakkens Tid
over alt Maal og al Maade,
farlige er hans Kraft og Vid,
farligst er Falskhedens Naade,
Naade og Fred i hver en Mund,
Arrighed skjult i Hjertets Grund,
Helved med Himmerigs Farve!

(Sangv. IV, 369).

Stærkt kommer det frem i den ejendommelige Salme »Solformørkelsen den fulde« (Sangv. III, gl. Udg., 178). Han taler deri om Solformørkelsen, der indtraadte under Jesu Strid paa Golgatha, og som blev fordrevet Paaskemorgen; men engang vil den komme igen over Jorden:

Solformørkelsen den fulde
med al Vinternattens Kulde
kommer vel engang igjen,
det er og ved Middagstide,
naar Guds Menighed tør lide
Døden for sin fuldtro Ven.

Da uddøde paa en Maade
Sandhed er igjen og Naade,
Løgn og Avind sejrrig,
Fjenden jubler og forhaaner,
Troen vakler, Haabet daaner,
Kjærlighed er bleg som Lig.

Men efter denne sidste Solformørkelse følger »den store Paaskemorgen«, som for evig slukker Sorgen. »Frimodige kan og skal vi da altid se til Enden og kun betragte Anti=Kristens Dage som en Sky for Solen, den snart vil gjenembryde« (Præd. fra Frederikskirken 215). Og trods alle Tegnene, der vil forfærde Verdens Mennesker,

skal de troende frimodig se frem til den store Dag, da Kristus kommer igen:

Derfor lad kun Skyer graane,
sortne i hver Himmelegn,
lad kun sees i Soel og Maane
Dommedags de store Tegn.
Lad kun bruse Verdens Hav.
Lad kun kastes Verdens Grav.
Med vor Frelser, Verdens Dommer,
følger evig Soel og Sommer.

(Sangv. IV, 17).

Det er jo den samme Stemning, som bærer Grundtvigs mest kendte eskatologiske Salme »Reis op dit Hoved, al Kristenhed«.

Et smukt Udtryk for den Tanke, at den nuværende Verden gaaer paa Held, er det af Grundtvig oftere brugte Billede af *Aftenrøden*.

»Men i Herrens Vingers Skygge,
i en gylden Aftenstund,
under Sang vi atter bygge
paa den gamle Klippegrund«,

staar der jo i Salmen »Tør end nogen ihukomme Hjertets søde Morgenedrøm« fra 1825. Det kommer igen flere Steder om den sidste Tid, saaledes i »Christenhedens Syvstjerne«, hvor han trøster Hebræeremængden med, at

i den gyldne Aftenrøde
Livets Sol paany skal gløde
som i Morgenrødens Glans,

og at

Aftensolen da skal møde
Evihedens Morgenrøde:
Dagen, som har ingen Nat,

(3. Udg., S. 15)

ligesom det hedder til den sidste Menighed:

Som et »Amen« til Guds Tale,
Seglet paa hans Vidnesbyrd,
i den store Aftensvale,
da ad Dommedag det gryer,
til sin Menighed den sidste
Herren lod en Rune riste,
ram og dyb og underfuld.

(S. 121).

Deri ligger baade hans Glæde over Oplevelsen nu og her i Menigheden, og at dette Lys maa svinde, før den sidste store Morgen kommer.

Hvad *Indholdet* af de eskatologiske Forventninger angaar, finder vi, at Grundtvig kun sjældent indlader sig paa en Udmaling af de apokalyptiske Træk i Billedet af de sidste Tiders Drama; naar han gør det, anvender han egentlig snarere sit eget poetiske Billedsprog end det bibelske; saaledes i »Reis op dit Hoved, al Christenhed«, hvor han først lader Menigheden faa et Kig ind i Paradiset:

Der seer i Haven du Livets Træ,
og Himlens *Fugle* i Lun og Læ
du hører liflig sjunge,
om Herrefærd i høien Sky,
om Jord og Himmel de splinterny,
om Christne evig unge!

og saa slutter med det mægtige Billede af Verdens Undergang:

Da gjalder Luren for sidste Gang,
da luer Bavnen i Blomster-Vang,
da styrter Dødens Throne,
da luttres herlig den gamle Jord,
i Skiærs-Ilds Luer paa Herrens Ord,
da straalér Livets Krone!

eller i en Prædiken til anden Adventssøndag 1832 (Præd. fra Frederikskirken S. 109): »Dagen, da Menneskens Søn kommer i Himlens Skyer med stor Pragt og Herlighed, da hans troende slaa Øjnene op og rejse Hovedet og sige til ham som Peder paa Havet: Herre, er det dig, da befal mig at komme til dig, og han svarer: Kom! og ud-rækker Haanden, og de, som griber efter den med begge Hænder, vide ikke andet, end de faa Vinger, fordi da slaar Forløsnings-Timen, da løses alle Baand paa dem, Sønnen har frigivet, da op-sluges det forkrænkelige af Uforkrænkeligheden, det dødelige af Udødeligheden, da forsvinder Rummet mellem Himmel og Jord, og Muren mellem Tid og Evighed«.

Alle hans apokalyptiske Tanker samler sig fremfor alt om *Kristi Fremtræden i Herlighed*, de *dødes Opstandelse* og *Menighedens*, dødes som levendes, *Forening med Kristus*.

Naar Grundtvig taler om Herrens Parusi, da er det ikke som i Middelalderens Kirkebilleder den strenge Dommer, der staar ham for Øje; det er *den sejrende Kristus*, der kommer for at oprette sit Rige, hvis Glans og Herlighed hans Troende nu skal dele. I »De christne er en lille Flok« (Sangv. III, 267) lyder det:

Derfra Han kommer som et Lyn,
med sine Vunder røde,
saa om hans Glands for Sagn gaar Syn
hos Levende og Døde!

Og i »Du er vor Skat, o Jesus sød!« (Sangv. III, 192) siger den herliggjorte Kristus til Menigheden:

Jeg var, som I, af Støv og Jord, og al min Glands er af Guds Ord, Guds Ord for Jer og lyder paa: som Jeg opstod, skal I opstaa!	Som synlig Jeg til Himmels foer, opfare skal enhver, som troer; han dele skal min Kongestol og evig skinne som en Soel!

Vel nævnes det ofte, at hans Komme betyder Dom og Undergang over de Ugudelige; Tanken om Apokatastasis ligger Grundtvig fjernt. Men naar han taler om, at de Troende venter Kristus som Dommer, da er det ikke med Frygt, men med glad Forventning:

O, Tak! fordi Du kommer
i Herlighed som Dommer,
Du dømmer os til Ære,
hvor der er godt at være!

(Sangv. III, 172).

Kristus, som han træder frem ved Genkomsten, skildres som Kongen, som den sejrende; men Guddomsglansen røver ham ikke det menneskelige — han kommer ikke blot som Herre, men som Ven:

Komme skal vor Drot igien,
Levendes og Dødes Dommer,
som vor Herre og vor Ven
kongelig med Glands han kommer.

(Sangv. IV, gl. Udg., 85).

I sit store Billede paa Altvæggen i Ranum Kirke, »Kristi Genkomst over Ranum«, har Maleren Larsen-Stevns ramt Grundtvigs Tanke: her er det ikke saa meget den himmelske Majestæt som den levendegjorte Menneskesøn, Vennen med det glædelige Bud om nyt og evigt Liv, der ganske vist kommer i Lyset, men ikke i den Straaleglans, der blænder Øjet. Det egentlig glædelige i det eskatologiske Haab er *Mødet med ham*, Delagtigheden med Ham:

Og naar saa alt er ret istand,
at hente os da kommer Han.
Da faae vi alle Klæder nye,
og age hjem med Ham paa Sky!
Halleluja!

(Sangv. III, 259)

eller i »Paaske-Morgen slukker Sorgen« (III. 258):

Faurt i Skare, op vi fare,
op vi fare fra Grav til Sky!
Tungerne gløde, Herren vi møde,
Herren vi møde med Lovsang ny!
Faurt i Skare, op vi fare,
op vi fare fra Grav i Sky!

Et meget karakteristisk Træk i Grundtvigs eskatalogiske Forestilling er, at *Kontinuiteten* ikke brydes mellem det, som er nu, det skabte, og den tilkommende Verden.

Vi har allerede set, at der er en Forbindelse mellem den Frelse, der er her og nu i Menighedens Samling om den opstandne Herre i Daab og Nadver, og den Frelse, der først fuldkommes ved Kristi andet Komme (ovenfor S. 36 ff.). Dette viser sig ogsaa deri, at medens Grundtvig sjældent sætter det eskatologiske Haab i *Modsætning* til den nuværende Trængsel, saa knyttes *Forbindelsen* ofte mellem Kristi Genkomst og de store Frelseskendsgerninger: hans Opstandelse og Himmelfart. Han *kan* tale om Modsætningen mellem det nuværende og det kommende:

Guds Menighed lider
og haaber og tror,
at Faderens Rige
skal sees paa Jord;
det sker, naar vor Frelser vi møder i Sky
med Legemer ny;
(Sangv. IV, gl. Udg. 193)

han *kan* tale om det nuværende Guds Rige som skjult, forborgent, under Korset:

Aandens Rige alt er Guds,
dog, for Verden knap til Syne,
det ved Aandens største Blus
synes kun saa smaat at lyne.

Naadens Rige, det er hans,
agtes kun i Verden ringe;
thi forborgen er dets Glands,
Naaden kan ej Trods betvinge.
(Smst. 194).

I Salmen »Kong Kristus« (III, 204) siger Kristus:

End er og adspredt, som *Jøder*,
Folket mit paa Jordens Bold,
end jeg under Kronen bløder,
taaler Spot og Overvold,
men engang skal Bladet vendes,
Folket samles, Buen spændes,
Ærens Drot fra Fredens Hjem
krones i *Jerusalem!*

Og Modsætningen mellem de sidste Tidens Mørke og den ved Kristi Genkomst frembrydende »store Paaskemorgen« har vi fundet i Salmen »Solformørkelsen den fulde« (ovenf. S. 40).

Men langt hyppigere end Modsætningen fremhæver han *Sammenhængen*. Genkomsten sættes atter og atter i Forbindelse med Opstandelsen og Himmelfarten (f. Eks. III, 258, Vers 1 og 9; 172, Vers 1, 6, 7; 259, 6—8). Der er ogsaa Eksempler paa, at Guds Riges fulde Frembrud ved Herrens Genkomst sættes i Forbindelse med

Daab og Nadver (omend ikke saa hyppigt, som man kunde have ventet, naar man tænker paa Paulus' Ord i 1. Kor. 11, 24: »Thi saa ofte som I spiser dette Brød og drikker Kalken, forkynder I Herrens Død, indtil han kommer«). Saaledes i Sangv. IV, gl. Ud. 93:

Menigheden følges ad,
som til Daaben, saa til Skyen,
til den levende Guds Stad,
til Udødeligheds-Byen.

Særlig interessant er Salmen »Daaben og Nadveren« (Sangv. IV, 279) om *Paradisfloden*. Han taler her (med Hentydning til 1. Moseb. 2, 10: »Der udsprang en Flod i Eden til at vande Haven«) om Livets Flod fra Paradis, ved hvilken alle, der bader sig deri, helbredes; »denne Flod i Guds Paradis er Daaben af Herrens Naade«, og ved den stander Livets Træ, som er »Nadveren af hans Naade«. Vel er dette Guds Rige hernede skjult for Øjet, som det hedder i Omkvædet:

Guds Rige det er, hvor vi høre hans Røst
men det staaer slet ikke tilskue!

Men det vil komme tilsyne paany ved Herrens Genkomst:

Og naar Vorherre, han sees i Sky
som op han foer i det Høie,
da kommer Guds Paradis paany
tilsyne for hver Mands Øie,

og nu lyder Omkvædet:

Guds Rige er der, hvor vi høre Hans Røst,
med Kongen det kommer tilskue!

Vel er der her udtalt en Forskel mellem Riget i dets skjulte Tilstand og det kommende, synlige Guds Rige; men det synes mig dog, at Forbindelsen er endnu stærkere, idet det er den samme Paradisflod, der nu kvæger ved Daab og Nadver, og engang skal blive aabenbar.

Overgangen mere end Bruddet mellem det nuværende og det kommende finder vi ogsaa i Salmen »Deilig frugtbart er Guds Rige« (IV, 207), der taler om *Modningen* til den store Dag:

Mens vi virker, mens vi vover,	Naar da Gylden-Høsten kommer,
mens vi hviler os i Fred,	under Himmel dyb og blaa,
mens vi vaager, mens vi sover,	Hvedens Frelser, Klintens Dommer,
voxer Alt til Modenhed.	da Guld-Brylluppet skal staae.

Jfr. den S. 37 citerede Salme om Kirken, der bygges Dag efter Dag, indtil den fuldt ud grundes ved Herrens Genkomst.

Særlig vigtig er den for Grundtvig uhyre karakteristiske Tanke, at den gamle Jord *ikke skal forjaa, men genfødes og forklares*. Udførlig har han udviklet denne Tanke i en Prædiken i Søndagsbogen (III, 25 flg.) over Luk. 21, 25—38 om »Varslerne for Herrens Dag«. Han taler om, hvad vi maa forlade for Kristi Skyld, og siger: »Vi forlade i Sandhed kun Synd og Død og Satans Rige, fordi alt hvad Andet vi synes at forlade, det finde vi hos Ham igien, fornyet, forklaret, fuldkomment, saa der er intet Tab og intet Savn, men usigelig Vinding, Forundring og Fyldestgiørelse! — — Herved bortfalder da ogsaa ganske den eneste Indvending mod Verdens Undergang, der ei var grebet af Luften, Indvendingen nemlig, at Gud umuelig kan have skabt nogen Ting, som Han vilde gjøre til Intet; thi Han vil jo ei tilintetgiøre Himlene, men omskifte dem som et forældet Klædebon, og Han vil ikke tilintetgiøre Jorden, skjøndt den er saare besmittet for Hans Ansigt, men kun rense og luttre den i Ilden, som Guldet, for at den evindeligen kan aabenbare sin Skabers Herlighed«. Det er jo samme Tanke, han digterisk udtaler i Salmen »Reis op dit Hoved, al Christenhed«:

Da luttres herlig den gamle Jord,
i Skiærilds-Ilds Luer paa Herrens Ord,
da straalers Livets Krone,

jfr. Begravelsessalmen »Her mødes alle Veie« (III, 84):

Han som vor Skabning kjender,
og kommer Støv ihu,
de gamle Almagts-Hænder
usvækket har endnu;
opfylde vil saa trolig
Han sit det gode Ord,
fornye til Aande-Bolig
med Glands den sjunkne Jord!

Hermed staar i Forbindelse den stærke Vægt, Grundtvig lægger paa *Legemets Opstandelse*. Tanken herom kommer atter og atter frem i hans Salmer. Triumferende tilraaber han Døden:

Nu, Benrad, umiskundelig!
tør Støvet Trods dig byde;
vel Himmelkongens Lignelse
paa Jord du kan nedbryde;
men naar den rejser sig paany
i Evighedens Morgengry,
da skal du det fortryde.

Ungdommelig, udødelig
i Jesu Navn, det søde,
med Kiød og Been hver Troende
staaer herlig op af Døde,
opstiger af den mørke Grav,
som Solen af det store Hav
med liflig Morgenrøde.

I den førnævnte Prædiken sætter han Jordens Fornyelse og Legemets Oprejning i Forbindelse med hinanden: »Det gaaer da med

Verdens Fornyyelse: med dens Opstandelse af sin Aske i forklaret Skikkelse, ligesom med Legemets eller Kiødets Opstandelse til Ufor-krænkelighed, at hvad Menneske-Hjertet føler nødvendigt, naar det ret skal være saligt, og altsaa intet savne, og hvad Herren derfor ogsaa udtrykkeligt har lovet os, det er saa langt fra at være Christendommen i det Hele fremmed, at det meget mere udgjør en uadskillelig Deel deraf«. Det er ikke muligt for Grundtvig at tænke sig et evigt Liv, som ikke ogsaa Legemet faar Del i. Legemets, eller som han senere helst siger: Kødets Opstandelse betyder for ham, at det er det hele Menneske, der oprejses, at det er et fuldt Menneskeliv, de Frelste gaar ind til. Det er paa een Gang Støvets Forklarelse og Jordens Fornyyelse, han taler om i det rørende Hjertesuk »Min Gud! kom din Tjener, den gamle, i Hu« (Sangv. IV, gl. Udg. 261; stammer fra Begyndelsen af 50'erne):

Ser du, hvor ved Støvet min Sjæl hænger fast!
Forsmægte den maatte, om Støvtraaden brast.

Vil du, da til Trods for al Verden du kan
forklare i Aanden det lille Støvgran.

Se, saa løser op du for Sjælen i Fred,
det Støv følger med, som den fast hænger ved.

Bønhør! Blæs paa Støvet igjen dog en Gang,
saa Englene høre dets yndige Klang!

Hold Ord! Du har sagt, du med Aand og med Ord
forny den gamle, brøstfældige Jord.

Til dig jeg raaber,
du levende Gud!
Paa dig jeg haaber,
du trofaste Gud!

I vor Herres Jesu velsignede Navn.

To særlige Spørgsmaal maa i denne Sammenhæng endnu tages op: Grundtvigs Syn paa *Mellemtilstanden*, d. v. s. Sjælens Tilstand mellem Døden og Opstandelsen, og hans Stilling til *Tusindaarsriget*.

Legemet lægges i Graven og oprejses først paa den yderste Dag. Men *Sjælen*? Hviler den i den Mellemtid i en Søvntilstand, eller lever den i en foreløbig Salighedstilstand hos Gud? Grundtvig synes ikke selv at have gjort sig klart, hvorledes han maatte besvare dette Spørgsmaal. Det har vel ogsaa haft ret ringe Betydning for ham overfor det store Haab om Oprejsning for Sjæl og Legeme paa den store Dag. Der er Steder hos ham, der maa forstaas som en Sjælesøvn, f. Eks. de sidste Linier af Digtet »Herrens Ord« (III, 93):

Vidner, at hos mig der slumres fuldsødt,
 (drømmes om Skiærs-Ild slet ikke)
 indtil Det vaagner, som end ligger dødt,
 Saligheds-Kalken at drikke!

Saaledes forstaas vel ogsaa bedst III, 262:

Naar Døden løser Livets Baand,
 lad Sjælen giemmes i Guds Haand,
 og Støvet roligt hvile,

eller Ordene i Begravelsessalmen »Her mødes alle Veie« (III, 84)
 om den hensøvede:

Da han holdt op at græde,
 som var vor Frelser tro,
 gik til sin Herres Glæde,
 at smage Guddoms Ro!

Men deroverfor staar en Del Salmesteder, som taler om de hensøvede som levende et bevidst, glædeligt og lovsyngende Liv hos Gud. I Salmen »Helgen her og Helgen hisset« mødes de bortgangne daglig i Aanden med Menigheden hernede »med Moses Sang«; paa samme Maade hedder det i »Sov sødt, Barnlille« (IV, 193):

Da alle de Kiøbte,
 i Jesu Navn døbte,
 som Striden har stridt,
 som Døden har lidt,
 gik ind til den evige Hvile,
 istemme saa lydt
 Halleluja nyt,
 at Englene lytte og smile.

Vi hører, at »mens Legemet ligger paa Baare, er Sjælen hos Englene blide« (IV, 104); og selv om der tales om Hvile for Aanden, behøver det jo ikke at være en ubevidst Slummer:

Er, min Sjæl, du af Verden træt,
 himmelsk da lyder Sangen.
 Kort er Pinen og Døden let,
 herlig er Overgangen,
 Livet trues ei der af Død,
 Aanden hviler i Hjertets Skiød
 og Klarhed er uden Kulde.

I Salmen »Is er kun et Baand paa Vandet« (IV, gl. Udg. 269) bruger han det Billede, at Døden er kun et Baand paa Livet, som Isen er et Baand paa Vandet:

Som naar Isen smelter hen,
 Vandet strømmer rask igjen,
 saa, naar Døden er forbi,
 frejdig atter leve vi,
 Herren være priset!
 som i Paradiset.

Nogen klar Tanke om »Mellemtilstanden« synes Grundtvig saaledes ikke at have gjort sig. De forskellige Udtalelser, der er citeret, synes at gaa imod hinanden; men det maa ikke glemmes, at det er digteriske Udtryk, ikke Paragrafer i et Læreskrift. Grundtvig har utvivlsvist tænkt sig, at Mennesker, der er sovet hen i Troen paa Kristus, har det godt, er hos Gud; men Spørgsmaalet om Arten af deres Tilværelse har næppe forekommet ham af Betydning, og er i hvert Fald traadt helt i Skygge overfor det store Haab om Opstandelsens Dag, hvor Sjæl og Legem forenede indgaar til Herligheden i det fulde Samfund med Kristus.

Den stærke Forbindelse mellem det jordiske Menneskeliv og Livet i det forventede Guds Rige, som Grundtvig hævder, kunde nok bringe en paa den Tanke, at han hyldede *den kiliastiske Forventning* om et Tusindaarsrige af jordisk Karakter. Saaledes siger *Paulus Svendsen* i sin Bog »Guldalderdrøm og Udviklingstro«: »Grundtvig er Kiliast — han tror paa et ydre, fuldkomment Guds Rige her paa Jorden«.

Det er i Indledningen til Oversættelsen af *Irenæus' 5. Bog*, at vi hører Grundtvig udtale sig om dette Spørgsmaal. Selve *Irenæus' Skrift* maa vel nok siges at udtrykke det kiliastiske Syn paa Tusindaarsriget. Han skelner mellem p. e. S. *Rigets Tidsrum*, (Tusindaarsriget), hvor Verden fornyes til sin oprindelige Tilstand, og hvor de Retfærdige, som har faaet Del i den første Opstandelse, skal regere paa Jorden, og p. a. S. *den ny Himmel og den ny Jord*, hvor »Mennesket skal være evig ung i Guds Selskab«; Gud har »lovet Fædrene Jordens Besiddelse, og udfører det i de Retfærdiges Opstandelse, saa Forjættelserne opfyldes i Hans Søns Rige« (det er Tusindaarsriget); »men han skjænker siden« (nl. ved Fuldendelsen) »faderlig, hvad hverken Øiet saae, eller Øret hørde, eller noget Menneske kom ihu« (S. 281). Om det første, Tusindaarsriget, siger *Irenæus*, at »for nævnte Velsignelser (Jesu Ord i Luk. 14, 12—14 og Isaks Velsignelse over Jakob i 1. Moseb. 27, 27—29) maae da unægtelig henføres til Rigets Tidsrum, naar de af Døde opstandne Retfærdige skal raade, og den fornyede, frigjorte Skabning skal være rigelig frugtbar paa alskens Spise, af Himlens Dugg og af Jordens Fedme« (261), og han henviser til *Papias' Fortælling* om, at »Oldingerne, der havde kendt

Herrens Discipel Johannes, fortalde, at de af ham havde hørt, hvordan Herren lærde om de samme Tider, og sagde: der skal komme Dage med Viingaarde, hvoraf hver har 10000 Viinstokke, og paa en Stok 10000 Ranker, og paa en Ranke 10000 Stilke, og paa hver Stilk 10000 Klaser, og i hver Klasse 10000 Druer, og af hver Drue skal presses Viin, fem og tyve Kander«, og paa samme Maade med Hvedekornene (261 f.).

Hvorledes stiller Grundtvig sig nu til dette? Han tager først Irenæus i Forsvar overfor dem, der i femten Aarhundreder har »udskeget ham for en Sværmer og Fanatiker, der drømte om et Tusind Aars Rige, og snakkede i Taaget« (S. 2). Han finder, at »Irenæi Grundsætning om Prophetierne, at deres Anvendelighed paa det Usynlige i Mennesket, vel stadfæster deres Sandhed, men er just derfor langt fra at udelukke deres virkelige øiensynlige Opfyldelse, denne Grundsætning er aldeles *Luthersk*« (264); selv det omtalte oldkirkelige Udsagn af Papias vil han ikke helt forkaste: »Hvorfor de *Lutheranske* Theologer har været saa vrede paa dette kirkelige Oldsagn, er mig ubegribeligt; thi Troen paa Aands og Legems Eenhed i Christo er jo netop det *Lutherske* Kjendemærke« (262). Og Irenæus' Tanker om Tusindaarsriget er i hvert Fald ikke ukristelige; »lad os for et Øjeblik sætte, det var en gruelig Fanatisme, at tænke, som *Irenæus*: at naar den i sex Dage skabte Verden har bestaaet i sex tusinde Aar, skal den forgaae, men opstaae, tilligemed de Christnes Legemer, i en fornyet, og forklaret, Skikkelse, og at da skal et Aar tusinde, svarende til Hviledagen, fuldendes, som en lystelig *Skole-Tid* for de Udvalgte, der dannes af Herren til evig at deeltage i Gudsdommens Salighed, sæt, det var en gruelig Fanatisme, saa var den dog aabenbar ikke uchristelig, da vi baade veed, den Forestilling var gjængs i Apostel-Skolen, og kan see for vore Øine, den lader sig godt forene med hele den *Hellige Skrift*, og haver mærkeligt Rygstydd, saavel i det Ny som i det Gamle Testamentes Prophetie — — vi maa vel lægge Mærke til, at Roden til denne Forestilling er *Troen paa Legemets virkelige Opstandelse*, i en forklaret Skikkelse, hvad jo kræver en *tilsvarende* Verden; og, udgjør derfor Troen paa Legemets eller Kjødets Opstandelse en væsentlig Deel af den *Christne Tro*, som jo vor Troes-Bekjendelse beviser, saa kan man virkelig ikke kalde hin oldchristelige Forestilling Sværmeri og Fanatisme, uden dermed at erklære Christendommen selv for fanatisk« (S. 4).

Vil dette saa ikke sige, at Grundtvig virkelig var Kiliast? Dette tager han dog selv udtrykkelig Afstand fra, naar han gaar over til at behandle *Edv. Irvings* lille Skrift om Herrens anden Tilkommelse (se ovenfor S. 32). Dette Skrift har, som nævnt, gjort et dybt Indtryk

paa Grundtvig; Irving »optræder for Tusindaars-Riget, med en saadan Aabenhjertighed og triumpherende Mine, at man klarlig seer, han slet intet Begreb har om, at *Legemet* kan tage Deel i Guds Riges Herlighed, alle Prophetierne *virkelig* opfyldes, og de Christne fryde sig i et bestemt og levende Haab, uden at Christus maa komme herved, og oprette et Rige over *denne Verden*, hvori vel Retfærdighed skal herske, men hans Venner dog ogsaa kaldes *naadige Herrer*, og bruge Magt over Hedningerne«. Grundtvig gør, med Rette eller Urette, et bestemt Skel mellem Irenæus' og Irvings Opfattelse: »Han (Irving) maa da formodentlig, blandt Andet, aldrig have læst *Irenæi femte Bog*, som paa det Kraftigste forfægter Legemets Opstandelse og Saliggjørelse, med alle Prophetiers *øiensynlige* Opfyldelse, uden dog noget Øieblik at forvexle denne Verden med den Tilkommende, eller at støde an mod den christelige Grund-Sætning, at *Legemet* maa i Sandhed blive *aandeligt*, før det Guds Rige kan udvortes aabenbare sig, som nu kun er inden i os« (S. 4 f.). I et Brev til Irving, hvori han iøvrigt rækker ham Broderhaand, tager han paa lignende Maade Afstand fra Irvings Betragtninger om Tusindaarsriget som værende i Strid med Skriften (se J. P. Bang, Grundtvig og England, S. 37).

Jeg har ellers kun fundet Hentydning til Tusindaarsriget hos Grundtvig i Salmen »Hvor er nu vor Herres Grav?« (Sangv. IV, gl. Udg. 16) og i Sangv. I, 85 (jf. Toldberg: Gr.s symbolverden 132). Han finder i førstnævnte Salme Herrens Grav, hvor Kristus ved sit Ord og ved Daaben virker i Mennesker:

Med sit Ord er han os nær:
Troens Ord i Hjertegrunden,
Troens Ord i Barnemunden,
Sjælens Lys og Aandens Sværd.
Her, her er den hellige Grav!

Men saa fortsætter han:

Næste Paaske-Morgengry,
ihvor trodsig Fjenden tramper,
tænder sig ti Tusind Lamper
i vor Herres Grav paa ny.

Da en udvalgt Kæmpetro, Legioner tolv, ej færre,
som har hvilet hos vor Herre,
staar ved Lampeblusset op.

De bevise skal paa Jord,
der er Liv i Frelser-Graven,
der er Lavrbær i Guds-Haven,
der er Kraft i Troens Ord.
Her, her er den hellige Grav!

Dette kan maaske udlægges om den første Opstandelse og Tusindaarsriget. Men ellers gør Grundtvig ikke, som Irenæus, Skel mellem Guds Riges Aabenbaring her paa Jorden, ved en første Opstan-

delse, og den nye Himmel og den nye Jord, som derefter følger; han sammensmelter begge og lader Forjættelsen om Jordens Genfødsel, de Dødes Opstandelse og Kristi Genkomst gælde den store Dag, som er Indgangen til det evige Liv, saaledes som det fremgaar af mange ovenfor citerede Salmer og Udtalelser. Grundtvig har ikke, som *Paulus Svendsen* mener, troet paa et ydre, fuldkomment Guds Rige her paa Jorden; han var ikke Kiliast.

Grundtvigs eskatologiske Udsagn, hvis Særpræg vi nu har prøvet at karakterisere, fremtræder gennemgaaende i en *højpoetisk Form* — der er ofte en sublim Storhed og Skønhed over hans Skildringer af den herliggjorte Frelasers Aabenbaring paa den store Dag og hans Møde med den fra Døden opstandne Menighed. Derved kan det Spørgsmaal rejse sig: hvor meget af dette har Grundtvig selv taget som poetisk Iklædning, og hvor meget som noget, han virkelig forventer? Der er jo ingen Tvivl om, at naar han, den kristne Sanger, anvender de gamle nordiske Myter til at udtrykke det eskatologiske Drama, som vi tidligere har set, saa er det af ham selv blevet forstaaet rent symbolsk. Paa den anden Side er Kristi Tilbagekomst i Herlighed og de Dødes Opstandelse med fuld Legemlighed ikke for ham blot Symboler paa Lysets og Livets Overvindelse af Død og Mørke, saa lidt som Jesu Død og Opstandelse blot er ham et saadant Symbol. Som fuld Realitet har han sikkert, efter at hans Opfattelse af Trosordet ved Daaben havde fæstnet sig, anset det, som udtales direkte i Trosbekendelsen, nemlig Leddene »Hvorfra han skal komme at dømme Levende og Døde« og »Kødets Opstandelse og det evige Liv«. Saaledes skriver han i en Note til Oversættelsen af *Irenæus* (S. 270), at »Kødets Opstandelse som en christelig Troesætning ei lader sig undgaae, uden at gaae ud af Kirken«, jfr. hans strenge Ord til *Ingemann*, der ikke kunde vedkende sig Troen paa Kødets Opstandelse: »saa længe du protesterer mod »Kjødet« i Troens Ord, — — saa længe gaar vi ikke paa den samme Livets Vej« (Grundtvig og *Ingemann*, S. 327 f.). Men iøvrigt har han ment, at der burde være fuld Frihed for de forskellige Kristne til at danne sig en Mening om Enkelthederne i de eskatologiske Forestillinger. I en Note til *Irenæus* (S. 262 f.) siger han, at »den bestemte Forestilling om det evige Livs *Skikkelse* aabenbar skal være en *Privat-Sag* blandt de Christne, naar Forestillingen kun *ikke* er aabenbar *uchristelig*«; og i en anden Note (S. 209) skriver han i Anledning af, at *Irenæus'* Ord om de to Jomfruer, Eva og Maria (»ligesom Menneskeslægten udvikledes i Døden, ved en Jomfru, saaledes skal den løses ved en Jomfru«), kan misbruges til Dyrkelse af Jomfru Maria som Guds Moder: »Saadanne velsignede Smaa-lys paa *Jule-*

Træet skeer megen Overlast, ved at bruges til Pile paa Staalbuen«. Jfr. de ovenfor S. 33 citerede Ord om Teologerne, der udspinder mangan »prophetisk Vittighed« til en dogmatisk Paragraf. Skønt Grundtvig stadig er paa Vagt mod en allegorisk Udlægning af Profetierne, vil han dog aabenbart advare mod en altfor bogstavelig Anvendelse af disse.

VII

Tilskyndelser til Grundtvigs eskatologiske Tanker — deres Plads i hans kristelige Helhedsanskuelse.

Det vil fremgaa af det, der er fremført om det eskatologiske hos Grundtvig, at dette ikke kan betragtes som et tilfældigt Led af hans Kristendomssyn, end mindre som et Fremmedlegeme deri. Men dette udelukker ikke, at Grundtvig kan have faaet visse Tilskyndelser udefra til sit eskatologiske Syn.

Selvfølgelig har Grundtvig ikke spundet sine Forestillinger om »de sidste Ting« ud af sit eget Hoved, og her er ganske naturlig *Bibelen* hans vigtigste Grundlag, navnlig Jesu Taler og Johannes' Aabenbaring. Det er dog kun de store Hovedmomenter i disse Skilddringer af det eskatologiske Drama, han anvender; det ses særlig tydeligt ved hans hyppige Gendigtninger af Joh. Aab., hvor det fremfor alt er Menighedsbrevene i cap. 2—3, han behandler, medens de mange farverige apokalyptiske Billeder i Bogens senere Kapitler kun finder ringe Anvendelse i Grundtvigs Digtning. Han holder sig jo stadig til de store Hovedmotiver: Kristi herlige Aabenbarelse, de Dødes Opstandelse og Menighedens Indgang i Herlighedsriget.

Men nu har jo mange fromme Kristne læst deres Bibel uden at komme til at lægge den Vægt paa det store Drama ved Tidernes Ende, som Grundtvig gjorde. Kan der da hos ham tales om andre Tilskyndelser?

Her er det rimeligt først og fremmest, som ogsaa *Paul Seidelin* gør det, at pege paa *den nordiske Mytologi*. Det er ovenfor (S. 23 f.) blevet paapeget, hvor stærkt *Ragnarok-Myten* har grebet Grundtvigs Sind, og hvorledes han ofte benytter det gamle Eddakvad som Udtryk for sine Fremtidsforventninger. Dog vil jeg snarere tro, at Grundtvig i den gamle nordiske Myte har fundet Udtryk for noget, der groede i hans eget Sind, end at denne skulde have fremkaldt selve det eskatologiske Haab i ham. Dels er Grundtvigs Forhold til den nordiske Mytologi i lige saa høj Grad skabende som modtagende; den storartede Tempelbygning, han rejser paa Asatroens Grund, har

vel i højere Grad Rod i Grundtvigs psykiske og digteriske Inspiration end i de gamle Nordboeres eget Forestillingsliv. Og dels synes han, vel sig selv ubevidst, at være gaaet til Tolkningen af Asamyten med en forudgivet Tanke om Tilværelsens store Drama; jeg har i min Bog »Grundtvig og Romantiken« søgt at paavise, at Schellings Tanker om »Ideernes« Frafald fra det Absolute, fra Gud, deres Udgang i den sanselige Verden og sluttelige Tilbagevenden og Genoptagelse i det Absolute (fremstillet i Skriftet *Philosophie und Religion*, der vitterlig har optaget Grundtvig meget stærkt) baade i Helheden og i Enkeltheder har præget Grundtvigs Konception af det store Asadrama. Man maa i hvert Fald sige, at Schellings romantiske Filosofi har betydet en væsentlig Tilskyndelse til Grundtvigs eskatologiske Syn. Ogsaa paa anden Maade kan Romantiken her have paavirket ham, saaledes Novalis' Tale om »die goldene Zeit«, som han venter i Fremtiden. Dog maa det bemærkes, at Novalis' Fremtidsfantasi »Europa«, som man undertiden har tilskrevet Betydning for Grundtvig, ikke var med i den Ud-gave af Novalis' Skrifter ved *Fr. Schlegel*, som Grundtvig har benyttet paa Langeland.

Ogsaa den Forstaaelse af *Historiens* Mening og Sammenhæng, som *Schiller* havde aabnet hans Øjne for, maa her nævnes. *Schiller* havde gennem Læsning af en Afhandling af *Kant* faaet et saadant Helhedssyn paa Historien, næsten som en Aabenbaring: Historien er ikke en Samling tilfældige Begivenheder; der gaar igennem den en formende og skabende Hensigt, den at føre Menneskeheden frem mod et herligt Maal, for *Kant* Skabelsen af det store Retssamfund med den evige Fred, for *Schiller* Frembringelsen af en højere og ædlere Menneskeslægt. *Schiller* havde fremsat disse Tanker i sin Tiltrædelsesforelæsning som Professor i Jena: »Was heisst und zu welchem Ende studiert man Universalgeschichte«, og vi ved, at Grundtvig med største Interesse havde læst denne Forelæsning, der var trykt mellem *Schillers* Afhandlinger, og skrevet den af i sin Udtogsbog. Ogsaa hos *Schelling* har Grundtvig kunnet finde lignende Tanker i denne Filosofis Lære om de tre store Verdensperioder, af hvilke den tredje endnu hører Fremtiden til.

Saaledes kan man nok tale om en Paavirkning fra forskellig Side, som har gjort sig gældende hos Grundtvig ved Dannelsen af hans eskatologiske Betragtninger. Men dette betyder ingenlunde, at disse er et Laan udefra. Langt vigtigere er det at se, hvorledes det eskatologiske Haab har sin Rod i Grundtvig selv og i Virkeligheden er et umisteligt Led af hans Kristendomssyn.

Grundtvig er *Haabets Mand*; bestandig kan han forkynde Haab baade for Danmark, for Menigheden og for sig selv. Men det Haa-

bets Lys, han tænder, er ikke lysblaaøjet Optimisme om en Fremtid, hvor der er Fred og ingen Fare; Haabet fremtræder for ham paa en Baggrund af Mørke, som Liv af Døde; »thi altid maa det gamle dødes, førend det ny i os kan fødes, som Frelseren af Grav opstod«. Dette er jo netop Ledemotivet i Ragnarok-Myten, som Grundtvig forstod den; og det er let at se, at her hører den kristelige Eskatologi hjemme.

Og Grundtvig er *Kampens Mand*; »kæmpe vi maa i den løbende Tid, Livet her neden er Strid«. Derfor saa han hele Historien som en Kamp mellem Lysets og Mørkets, Livets og Dødens Magter. Men for at faa en dybere Mening kræver en saadan Kamp en Afslutning, en Sejr for Lysets Magter; det har ikke kunnet ligge for en Mand som Grundtvig at slaa sig til Ro med, at »sejrløse falder Kæmper alle«. Ogsaa her giver Eskatologien ham Løsningen.

Nu kunde man sige, at et saadant Haab, en saadan Tro paa Livet, der tilsidst overvinder Døden, ligger jo i al kristelig Religion, selv om den er ganske ueskatologisk og regner med Sjælens direkte Indgang til Saligheden gennem Døden. Men her maa vi erindre, at Grundtvig *ikke er Individualist*. Vel er Kristendom ham en personlig Sag, og hans Salmer kan ofte tale Trøst til den enkelte; men hans Tanke udvider sig altid til Fællesskabet, til Menigheden, til Folket. *Martensen* klager over, at Grundtvigs Prædiken ikke som *Mynsters* er sjælesørgerisk, men løber ud i de store Syner af verdenshistorisk Perspektiv. *Martensens* Dom er ensidig; men rigtigt er det, at Grundtvig ikke kan begrænse sit Sigte til de enkelte Sjæle, men maa have Helheden med, enten det gælder Menigheden eller Folket eller Universalhistorien. Men netop derfor kan han ikke slaa sig til Taals med Tanken paa de enkelte Sjæles Indgang i den Verden, der er herovenfor; han kan først standse ved et Fremtidssyn, der angaar hele Menneskeslægten, hele Jordelivets Fornyelse. Karakteristisk er et Sted i en tidligere (S. 33 f.) citeret Prædiken, hvor han vil forklare, hvorfor det kristne Haab er saa svagt: »Saasnaart vi enten selv, eller kun i Forbindelse med vore bedste Venner, eller vore nærmeste Fædre i Kristus op til Morten Luther og saa ikke videre, vil være noget eget adskilt, da er dog hele det øvrige Legeme dødt for os og vi for det, og da faar vort Haab, naar det bliver allermest levende, dog kun saa meget Liv, som der kan tilkomme den Del«. Det vil altsaa sige, at det store eskatologiske Haab maa blive levende i Menigheden ved, at vort Sind udvides til at gælde alle de kristne Slægter fra Apostlenes Dage og udover hele Jorden. I et saadant Menneskesyn har Eskatologien sin nødvendige Plads.

Til Forstaaelse af den nærmere Udformning af Grundtvigs eska-

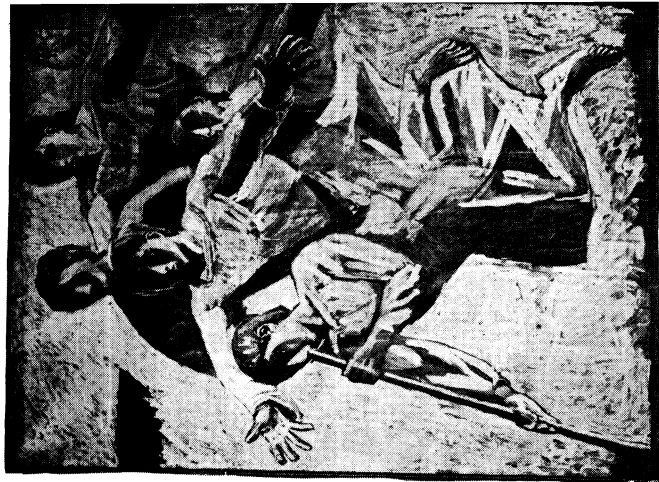
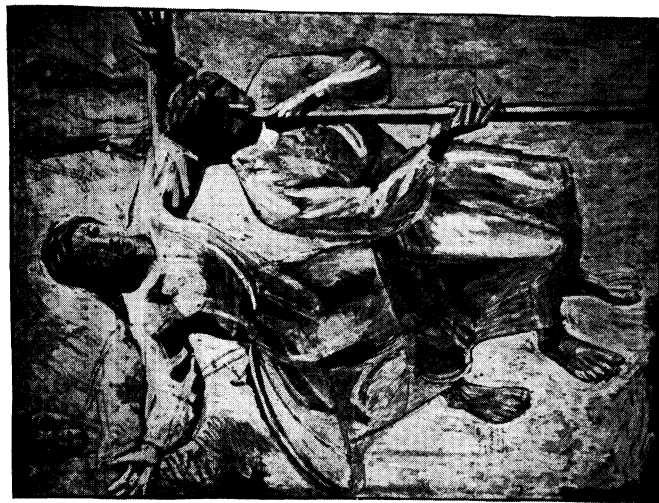
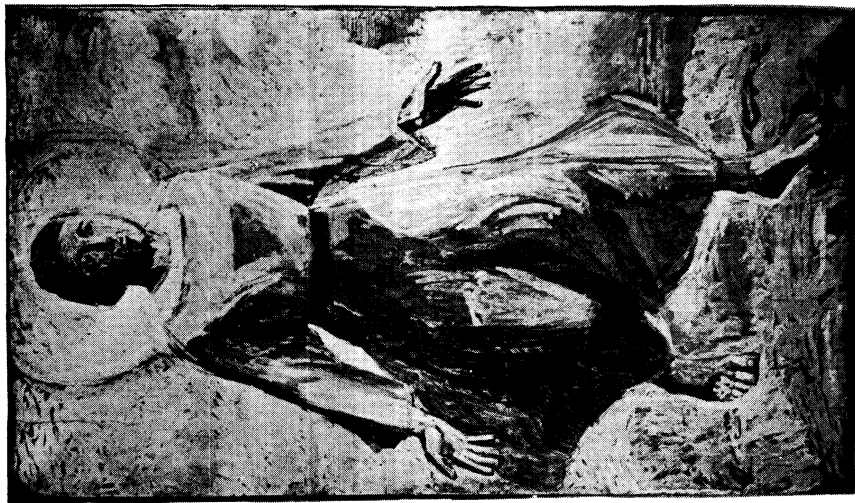
tologiske Forestillinger er det vigtigt at se, hvorledes disse hænger nøje sammen med den Forbindelse mellem *Skabelse og Genløsning*, som er en Hovedtanke hos Grundtvig. I sin »kristelige Børnelærdom« understreger han, at det medskabte og det genfødte Menneskeliv er af samme Art; og det kommer ogsaa til at gælde Forholdet mellem den oprindelige Skabning og den nye Menneskehed i Herlighedsriget. Vi har set, at det ikke er Jordens Undergang, men dens Fornyelse, som Grundtvig forventer paa den store Dag. Hvad Gud har skabt, skal ikke gaa til Grunde — den Grundtanke kan han føre saa vidt ud, at han for *Dyrene* kan vente en Del i Evighedslivet: »At der ogsaa i Dyrene maa udvikles Noget, der kan vare evig, og være Mennesket underdanigt, det er saa vist, som Bibelens Sandhed; thi Bibelens Gud skaber Intet, der skal blive til Intet, og tager aldrig sine Ord tilbage«, siger han i en Note til sin Overs. af *Irenæus* (S. 264). Det er et virkeligt Menneskeliv, der skal leves i Evighedsriget; derfor lægger han saa megen Vægt paa Legemets Opstandelse paa den yderste Dag.

Og endelig hører Eskatologiens Betydning for Grundtvig sammen med det *Kristusbillede*, han forkyynder. Saa rigt og mangesidigt dette er, er det dog et Hovedtræk deri, at Kristus er den sejrende, er Helten, der betvinger Døden og den Onde og al hans Magt. Han er »Sejrherrn bold«, »Helten, som kan Døden tvinge«, »Kæmpen allerbedst, som har den Stærke bundet«. Derfor maa Grundtvig med Haab og Længsel forvente Kristi Aabenbaring i Herlighed, den han, som vi har set, atter og atter synger om i farverige og straalende Billeder.

Saaledes indtager Eskatologien en central Plads i hele Grundtvigs Kristendomsforstaaelse; og det er ikke nødvendigt at lægge megen Vægt paa Paavirkning udefra for at forklare den Betydning, det eskatologiske har haft for ham. Hovedsagen er, at saadanne Impulser har vakt, hvad der laa i hans eget Sind, og at hele hans eskatologiske Syn er vokset naturligt frem af hans kristelige Forstaaelse af Liv og Død, af Menneskelivets Mening og Maal, og af hans Tro paa den levende, opstandne Kristus som Sejrherr over Mørkets og Dødens Magter. Grundtvigs ukuelige Haab, der bl. a. viser sig i hans altid fastholdte Haab om en Fremtid for hans Fædreland, hans Syn paa Historien som en stadig Kamp mellem Lyset og Mørket, en Kamp, der dog maa have et Maal, og hans Tro paa, at hvad Gud har skabt, maa efter Overvindelsen af Synd og Død kunne findes i Kristus fornyet og forklaret — alt dette kunde kun finde Udløsning og Stadfæstelse i den kristne Tro paa *Kødets Opstandelse og det evige Liv*.

Frescomaleri i Ranum Kirke af Niels Larsen Stevns.

Fotografier af Udkastene til Larsen Stevns' Frescomaleri af Kristi Genkomst.
Tilhører Ny Carlsbergfondet.